

Analiză Situațională

**Capacitatea sistemului de educație timpurie de a răspunde
nevoilor copiilor cu dizabilități și cerințe educaționale
speciale**

Raport – Republica Moldova

**Autoare: Ludmila Ciocan,
Sociologă, consultantă ECDUR**

**Chișinău,
Mai 2023**

Acest document a fost realizat în cadrul parteneriatului dintre UNICEF și EASPD cu sprijinul financiar al Guvernului Statelor Unite ale Americii. Conținutul acestuia este responsabilitatea exclusivă a autoarei și EASPD.

CUPRINS

ABREVIERI	3
SUMAR EXECUTIV	4
INTRODUCERE	8
METODOLOGIA ȘI LIMITĂRILE ANALIZEI	10
CONTEXTUL GENERAL, CADRUL LEGAL ȘI DE POLITICI	13
CAPACITATEA INSTITUȚIILOR DE EDUCAȚIE TIMPURIE	18
IDENTIFICAREA TIMPURIE ȘI ROLUL SERVICIILOR SOCIALE CONEXE	27
ACCESUL COPIILOR REFUGIAȚI LA EDUCAȚIE TIMPURIE ȘI LA SERVICII SOCIALE CONEXE	31
Experiența părinților refugiați în accesarea serviciilor pentru copiii cu dizabilități, întârzieri în dezvoltare și/sau CES	35
Studiul de caz Ștefan Vodă – o privire de ansamblu asupra capacității instituționale de a răspunde nevoilor copiilor cu dizabilități și/sau CES	38
LACUNE ȘI RECOMANDĂRI	44
TENDINȚE	46
BIBLIOGRAFIE	48

ABREVIERI

BNS - Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova

CES – Cerințe Educaționale Speciale

CREI - Centrul de Resurse pentru Educație Incluzivă

DFG - Discuție de tip focus grup

EASPD - Asociația Europeană a Prestatorilor de Servicii pentru Persoane cu Dizabilități (denumirea din engleză)

FCR - Forumul de Coordonare a Refugiaților

IET – Instituție de educație timpurie

MEC – Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova

MMPS – Ministerul Muncii și Protecției Sociale al Republicii Moldova

ONG – Organizație Neguvernamentală

SAP - Serviciul de Asistență Psihopedagogică

UNHCR - Agenția Națiunilor Unite pentru Refugiați

UNICEF - Fondul Națiunilor Unite pentru Copii

SUMAR EXECUTIV

Analiza situațională oferă o imagine de ansamblu asupra capacității sistemului național de educație timpurie de a răspunde nevoilor copiilor cu dizabilități și/sau cerințe educaționale speciale, inclusiv celor refugiați din Ucraina. Aceasta prezintă instantaneu situația existentă în Republica Moldova în ceea ce privește cadrul legal, cadrul instituțional, precum și principalele provocări și lacune legate de disponibilitatea, accesul și calitatea serviciilor de educație timpurie și a serviciilor sociale conexe pentru copiii cu dizabilități și/sau cerințe educaționale speciale. Analiza a fost realizată de către Keystone Moldova în parteneriat cu Asociația Europeană a Prestatorilor de Servicii pentru Persoane cu Dizabilități (EASPD), în cadrul proiectului regional ECDUR¹, implementat cu sprijinul Fondul Națiunilor Unite pentru Copii din sursele financiare ale Guvernului Statelor Unite ale Americii. Rezultatele evaluării intenționează să ofere recomandări de politici și să planifice măsuri de consolidare a capacităților în cadrul proiectului în domeniul educației timpurii astfel, încât să răspundă mai bine nevoilor copiilor cu dizabilități și/sau cerințe educaționale speciale, în special a celor refugiați din Ucraina.

În Republica Moldova, sistemul educațional este reglementat de un cadru normativ complex, care a suportat numeroase modificări și completări în ultimul deceniu, în contextul implementării Programului de dezvoltare a educației incluzive în perioada 2011-2020. Ministerul Educației și Cercetării, cu sprijinul partenerilor de dezvoltare și organizațiilor societății civile, a elaborat și aprobat un set de documente (regulamente, standarde, ghiduri, instrucțiuni), care conțin prevederi privind incluziunea copiilor cu dizabilități și/sau cerințe educaționale speciale în învățământul de masă. În plus, au fost reglementate și dezvoltate structuri și servicii de sprijin, precum: servicii de asistență psihopedagogică, centre de resurse pentru educație incluzivă, cadre didactice de sprijin, servicii logopedice, psihologice etc. În aceeași perioadă au fost dezvoltate și reglementate o serie de servicii sociale conexe, cu rol important în identificarea, reabilitarea, asistarea copiilor cu dizabilități pentru prevenirea riscurilor și creșterea accesului acestora la educația formală și non-formală. Printre serviciile cheie se numără Intervenția timpurie, Asistența personală pentru copiii cu dizabilități severe, Echipa mobilă, Centrul specializat de intervenție în tulburări de spectru autist, Centrul de zi pentru copii cu dizabilități, Centrul de zi pentru îngrijirea copiilor cu vârsta de 4 luni - 3 ani.

În pofida progreselor înregistrate în implementarea educației incluzive în Republica Moldova, multe instituții de educație timpurie și școli rămân inaccesibile copiilor cu dizabilități și/sau cerințe educaționale speciale. Spre deosebire de învățământul primar și secundar, la nivelul învățământului preșcolar, procesul de educație incluzivă nu a cunoscut încă o abordare sistemică. Există bune practici de includere a copiilor cu dizabilități și/sau cerințe educaționale speciale în instituțiile de educație timpurie, dar acestea sunt sporadice. Guvernul nu a aprobat încă un mecanism funcțional de servicii de sprijin pentru educația incluzivă în instituțiile de educație timpurie și nici un mecanism de finanțare a acestor servicii. Instituțiile de educație timpurie sunt administrate de către autoritățile publice locale, respectiv alocarea resurselor pentru educația timpurie incluzivă se efectuează în funcție de capacitatea financiară a acestora și prioritățile locale. În 2022 la nivel local funcționau 1479 de instituții de educație timpurie, din care 1467 de instituții cu destinație generală, patru instituții de tip sanatorial și opt instituții speciale pentru copiii cu dizabilități. Majoritatea instituțiilor de educație timpurie (99%) aparțin sectorului public, 22% operează în zonele urbane și 78% - în zonele rurale.

¹ ECDUR este denumirea prescurtată a proiectului „Acțiune de urgență în domeniul dezvoltării timpurii pentru sprijinirea copiilor de vârstă mică cu întârziere în dezvoltare sau în situație de risc afectați de războiul din Ucraina”.

Numărul de copii înscriși în instituțiile de educație timpurie la 100 de locuri disponibile variază semnificativ în funcție de raioane și municipii (de exemplu, în 2022 erau 102 copii la 100 de locuri disponibile în municipiul Chișinău și 38 de copii la 100 de locuri disponibile în raionul Leova). Analiza denotă subutilizarea rețelei de instituții de educație timpurie în zonele rurale și suprautilizarea acestora în municipiul Chișinău, care găzduiește și cel mai mare număr de refugiați din Ucraina. În 2022, rata brută de înscriere în învățământul ante-preșcolar (grupul de vârstă 0-2 ani) a fost de 23,5%, iar în învățământul preșcolar (grupul de vârstă 3-6/7 ani) a fost de 93,1%.

În ultimii ani, s-a înregistrat o creștere a numărului total de copii cu dizabilități și/sau cerințe educaționale speciale înscriși în instituțiile de educație timpurie, dar se estimează un număr semnificativ de copii cu dizabilități, care încă rămân înafara sistemului educațional, datele despre aceștia nefiind disponibile. În 2022, 197 de copii cu dizabilități au fost înscriși în instituțiile de educație timpurie cu destinație generală și 589 de copii cu dizabilități (cu deficiențe senzoriale, fizice și tulburări de comportament) au fost înscriși în instituții speciale de educație timpurie. În același an, conform datelor oficiale, 10,6 mii dintre copiii cu vârsta cuprinsă între 0-17 ani aveau o dizabilitate certificată în Republica Moldova și unul din patru copii cu dizabilități avea vârsta 0-6 ani (estimativ sunt peste 2 mii de copii cu dizabilități din această grupă de vârstă).

La moment, nu există o evidență a copiilor refugiați cu dizabilități de vârstă preșcolară în Republica Moldova, deoarece datele colectate în cazul persoanelor refugiate nu sunt dezagregate pe criteriul de dizabilitate și nici pe grupe de vârstă. Potrivit portalului de date al Agenției Națiunilor Unite pentru Refugiați, la 14 mai 2023 în Republica Moldova era înregistrat un număr de 48 de mii de copii refugiați cu vârste cuprinse între 0-18 ani. Cu toate acestea, Ministerul Educației și Cercetării comunică că doar 1862 de copii refugiați au fost înscriși în 228 de instituții de învățământ în Republica Moldova, inclusiv 701 copii de vârstă preșcolară înscriși în instituțiile de educație timpurie. Conform rezultatelor unei evaluări rapide a nevoilor, efectuate de UNICEF Moldova, aproximativ jumătate dintre copiii refugiați de vârstă preșcolară nu participau la nicio activitate educațională în 2022. Cu toate acestea, comparativ cu alte grupe de vârstă, cea mai mare participare la activități de educație non-formală a fost înregistrată în cazul copiilor din grupa de vârstă 0-7 ani.

Părinții copiilor cu dizabilități refugiați au menționat că accesul limitat la servicii medicale specializate, inaccesibilitatea sau indisponibilitatea serviciilor de suport în zona lor de reședință, lipsa personalului calificat în instituțiile de educație timpurie care să ofere sprijinul necesar, afectează accesul copiilor la educație timpurie. Factorii personali joacă, de asemenea, un rol important, întrucât mulți părinți sunt nesiguri cu privire la disponibilitatea lor de a rămâne pentru mai mult timp în Republica Moldova, o mare parte din părinți nu sunt angajați și, prin urmare, consideră că pot avea grijă de copiii lor acasă. În plus, părinții au comunicat că au avut dificultăți privind probarea reședinței pentru obținerea statutului de protecție temporară, care este necesar pentru accesarea diferitelor servicii publice. Au fost menționate cazuri, când proprietarul apartamentului, pe care persoana sau familia refugiată îl închiriază, se afla în străinătate și/sau nu a fost de acord să semneze actele necesare pentru solicitarea protecției temporare.

Analiza a identificat mai multe lacune și provocări privind incluziunea copiilor cu dizabilități și/sau cerințe educaționale speciale în instituțiile de educație timpurie, precum și probleme privind accesul acestora la servicii sociale conexe:

- **Carențe privind identificarea și evidența la nivel local a copiilor din grupa de vârstă 0-7 ani cu risc pentru apariția tulburărilor de dezvoltare, cu întârzieri în dezvoltare și cu dizabilități.** Aceasta se datorează în special rețelei slab dezvoltate a serviciilor de intervenție timpurie la nivel

național, accesului limitat al familiilor la servicii de sănătate în zonele rurale, atitudinii neglijente a unor părinți față de problemele de dezvoltare ale copilului și conștientizarea acestora;

- **Lipsa datelor dezagregate pe tipuri de dizabilitate, categorii de cerințe educaționale speciale și statut de copil refugiat în Sistemul Informațional Management Educațional în cazul copiilor din instituțiile de educație timpurie.** Adicional, remarcăm lipsa unei baze de date comune a copiilor cu dizabilități și/sau cerințe educaționale speciale în sectoarele sănătate, educație și protecție socială pentru planificarea, coordonarea și monitorizarea intervențiilor necesare;
- **Insuficiența și lipsa totală în unele raioane și localități a serviciilor de suport pentru educația incluzivă în instituțiile de educație timpurie** pentru a răspunde necesităților copiilor cu dizabilități sau cu întârzieri în dezvoltare și cu risc pentru apariția tulburărilor de dezvoltare, în special a copiilor cu tulburări de spectru autist, cu dizabilități severe și/sau multiple;
- **Lipsa prevederilor legale privind formula de finanțare a serviciilor de suport pentru educația incluzivă în instituțiile de educație timpurie** și lipsa fondurilor locale pentru crearea unor astfel de servicii, în special în localitățile rurale mici, în grădinițe cu doar 1-3 grupe de copii;
- **Competențe insuficiente ale personalului didactic și non-didactic din cadrul instituțiilor de educație timpurie pentru abordarea nevoilor copiilor cu diferite tipuri de dizabilități și /sau cerințe educaționale speciale;**
- **Resurse umane insuficiente și capacitatea redusă a Serviciului de asistență psiho-pedagogică** de a face față cerințelor în creștere privind acordarea asistenței metodologice pentru cadrele didactice din instituțiile de educație timpurie;
- **Neracordarea numărului de specialiști angajați în cadrul Serviciului de asistență psiho-pedagogică la numărul de copii și la numărul de instituții educaționale din raion/municipiu,** ceea ce afectează calitatea prestării serviciilor și capacitatea personalului de a-și îndeplini atribuțiile, în special în cazul municipiilor și raioanelor mari;
- **Utilizarea inefficientă a rețelei de instituții de educație timpurie,** care are drept rezultat suprasolicitarea unor instituții în municipii și subutilizarea altora în localitățile rurale odată cu reducerea numărului de copii; această implică, de asemenea, dificultăți de angajare a specialiștilor necesari în cazul instituțiilor de educație timpurie mici, cu doar 1-3 grupe de copii;
- **Accesibilitatea redusă a infrastructurii instituțiilor de educație timpurie** pentru a răspunde necesităților copiilor cu diferite tipuri de dizabilități și **lipsa echipamentelor și tehnologiilor asistive** care ar facilita incluziunea educațională a copiilor cu diferite tipuri de dizabilități;
- **Cooperarea intersectorială insuficientă între specialiștii din domeniile sănătate, educație și protecție socială** în vederea asigurării unei abordări holistice a necesităților copiilor cu dizabilități și/sau cerințe educaționale speciale și pregătirii tranziției de la intervenția timpurie la educația timpurie și ulterior la încadrarea în școală a copilului;
- **Insuficiența și utilizarea redusă a serviciilor sociale, în special a Asistenței personale,** pentru a facilita incluziunea în instituțiile de educație timpurie a copiilor cu dizabilități severe;
- **Insuficiența sau lipsa în cele mai multe cazuri a programelor de educație parentală în instituțiile de educație timpurie** pentru a spori capacitățile părinților copiilor cu dizabilități și a celor tipici privind îngrijirea și educarea copilului, sporirea coeziunii de grup și reducerea stigmatizării copiilor cu dizabilități.

Recomandările pentru îmbunătățirea accesului la educație timpurie al copiilor cu dizabilități și/sau cerințe educaționale speciale, inclusiv al celor refugiați din Ucraina, au fost elaborate în baza constatărilor evaluării și a contribuției părților interesate cheie în cadrul atelierului participativ organizat de Keystone Moldova pe 18 mai 2023. Acestea vizează următoarele măsuri, pe care trebuie să le întreprindă autoritățile administrației publice centrale și locale:

- **Extinderea rețelei de servicii de intervenție timpurie la nivel național și asigurarea conexiunii acestora cu rețeaua de instituții de educație timpurie, inclusiv crearea unor servicii mobile de intervenție timpurie** pentru a acorda suport în mediile naturale de creștere și educare a copiilor (în familie, în instituțiile de educație timpurie);
- **Îmbunătățirea managementului datelor privind copiii cu dizabilități și/sau cu cerințe educaționale speciale în sistemul educațional, inclusiv în instituțiile de educație timpurie** prin colectarea, stocarea și analiza datelor dezagregate pe tipuri de dizabilitate, categorii de cerințe educaționale speciale, statut de refugiat;
- **Dezvoltarea unor servicii de suport mobile pentru educația incluzivă în cadrul Serviciului de asistență psiho-pedagogică** și extinderea capacității acestuia de a acoperi instituțiile de educație timpurie din localitățile cu număr redus de copii și care nu au capacități de dezvoltare a serviciilor de suport;
- **Instruirea continuă a cadrelor didactice și non-didactice din cadrul instituțiilor de educație timpurie, privind asistența copiilor cu diferite tipuri de dizabilități și/sau cerințe educaționale speciale** și asigurarea mentoratului/supervizării acestora de către specialiștii Serviciului de asistență psiho-pedagogică;
- **Instruirea și certificarea specialiștilor Serviciului de asistență psiho-pedagogică în aplicarea metodologiilor și instrumentelor de lucru specifice**, care s-au dovedit eficiente în lucrul cu copii cu diferite tipuri de dizabilități;
- **Pilotarea unor pachete de servicii de suport pentru copii cu diferite tipuri de dizabilități în cadrul instituțiilor de educație timpurie;**
- **Elaborarea și aprobarea unei formule de finanțare a serviciilor de suport pentru educația incluzivă în instituțiile de educație timpurie și alocarea centralizată a resurselor financiare pentru funcționarea acestora;**
- **Eficientizarea rețelei instituțiilor de educație timpurie prin optimizarea resurselor în vederea balansării cererii și ofertei de servicii de educație timpurie** (comasarea instituțiilor de educație timpurie în localitățile cu număr mic de copii și deschiderea de noi grupe/ instituții de educație timpurie în municipiul Chișinău și în localitățile în care instituțiile de educație timpurie sunt suprasolicitate);
- **Sporirea accesibilității infrastructurii instituțiilor de educație timpurie** în procesul de renovare, extindere, reorganizare a acestora, precum și **asigurarea unor seturi de echipamente și tehnologii asistive** în cadrul acestora, inclusiv prin împrumut de către Serviciul de asistență psiho-pedagogică;
- **Eficientizarea cooperării intersectoriale între specialiștii din sectoarele sănătate, educație și protecție socială** în vederea ofertei unei asistențe integrate copiilor cu dizabilități, creșterii gradului de referire la servicii de suport și monitorizării situației acestora;
- **Extinderea și finanțarea programelor de educație parentală în instituțiile de educație timpurie, în baza bunelor practici identificate la nivel național.**

Adițional, pentru a facilita înscrierea copiilor refugiați în instituțiile de educație timpurie din Republica Moldova, este necesară o mai bună colaborare între organizațiile și instituțiile care sprijină refugiații în vederea informării părinților despre serviciile disponibile, beneficiile și procedura aplicării pentru protecție temporară, importanța încadrării copilului într-o instituție de educație timpurie, chiar și pentru perioade scurte de timp. **Crearea grupurilor de sprijin reciproc de către părinții refugiați cu copii cu dizabilități** ar crește, de asemenea, capacitatea acestora de a gestiona diferite probleme prin schimb de informații și prin dezvoltarea relațiilor de suport mutual.

INTRODUCERE

Copilăria timpurie este văzută ca o perioadă crucială pentru intervenție, deoarece această perioadă este considerată a fi una „critică” sau „sensibilă” pentru dezvoltarea creierului. Intervenția timpurie în copilărie, educația și îngrijirea timpurie sunt extrem de importante atât pentru copiii cu dizabilități, cât și pentru cei cu întârzieri în dezvoltare și cu risc pentru apariția tulburărilor de dezvoltare. Intervenția timpurie centrată pe familie este un domeniu de servicii pentru copiii mici și familiile acestora, care ajută la identificarea, prevenirea, depășirea sau minimizarea situațiilor de risc pentru dezvoltarea optimă a copilului. Aceste servicii urmăresc să îmbunătățească dezvoltarea copilului și să îmbunătățească abilitățile funcționale ale copilului, precum și să sporească competențele și bunăstarea familiei și ar trebui să fie furnizate în mediul natural al copilului, cu participarea activă a părinților și a îngrijitorilor.² În același timp, educația timpurie se referă la orice aranjament reglementat care oferă educație și îngrijire copiilor de la naștere până la vârsta de înscriere în învățământul primar obligatoriu, și pune bazele succesului ulterior în viață în ceea ce privește educația, bunăstarea, capacitatea de angajare și integrarea socială.³

În contextul crizei refugiaților, cauzate de războiul în curs din Ucraina, care a tulburat viețile a milioane de copii, accesul acestora la intervenție timpurie și la educație timpurie este deosebit de important. Impactul pandemiei de COVID-19, cât și al războiului din Ucraina, are ca rezultat pierderea câtorva ani de oportunități de învățare pentru copiii ucraineni refugiați. „Școlile și grădinițele oferă copiilor un sentiment crucial de structură și siguranță, iar ratarea învățării ar putea avea consecințe pe tot parcursul vieții. Nu există nici un buton de pauză. Nu este o opțiune de a amâna pur și simplu educația copiilor și de a reveni la ea odată ce alte priorități au fost abordate, fără a risca viitorul unei întregi generații.” a declarat Directorul Regional al Fondului Națiunilor Unite pentru Copii (UNICEF) pentru Europa și Asia Centrală, Afshan Khan, referitor la această situație specifică copiilor ucraineni.⁴

Pentru a răspunde nevoilor copiilor refugiați din Ucraina și în special ale copiilor cu dizabilități, cu întârzieri în dezvoltare, cu probleme de comportament sau cu risc pentru apariția tulburărilor de dezvoltare, Asociația Europeană a Prestatorilor de Servicii pentru Persoane cu Dizabilități (EASPD) a dezvoltat o inițiativă regională în mai multe țări. Inițiativa intitulată „Acțiune de urgență în domeniul dezvoltării timpurii pentru sprijinirea copiilor mici cu dificultăți de dezvoltare sau în situație de risc afectați de războiul din Ucraina” este cunoscută drept proiectul ECDUR. Acest proiect este susținut de UNICEF și finanțat de Guvernul Statelor Unite ale Americii, fiind implementat în Bulgaria, Polonia, Slovacia, România și Republica Moldova de către organizațiile partenere ale EASPD. Una dintre activitățile proiectului este axată pe cercetare și furnizarea datelor actualizate privind capacitatea sectoarelor relevante din țările de graniță cu Ucraina de a răspunde nevoilor refugiaților din Ucraina, cu accent pe nevoile copiilor de vârstă mică. Keystone Moldova, în calitate de organizație membră a EASPD și partener de implementare a proiectului ECDUR, a efectuat o analiză situațională în Republica Moldova în perioada martie-mai 2023.

² EASPD. Intervenția timpurie în copilărie centrată pe familie: cel mai bun început în viață. Scrisoare de poziție. Bruxelles, 2022, p. 4. Versiunea engleză disponibilă: https://www.easpd.eu/fileadmin/user_upload/Publications/Family-Centred_ECI_PP_EASPD_The_best_start_in_life.pdf

³ Comisia Europeană. Educație și îngrijire timpurie. ”About ECEC” Versiunea engleză disponibilă: <https://education.ec.europa.eu/education-levels/early-childhood-education-and-care/about-early-childhood-education-and-care>

⁴ UNICEF. Unsprezece luni de război din Ucraina au perturbat educația a peste cinci milioane de copii. Comunicat de presă din 24.01.2023. Versiunea engleză disponibilă: <https://www.unicef.org/press-releases/11-months-war-ukraine-have-disrupted-education-more-five-million-children>

Scopul principal al acestei analize este de a oferi o imagine de ansamblu asupra capacității sistemului național de educație timpurie de a răspunde nevoilor copiilor cu dizabilități și/sau cerințe educaționale speciale (CES), inclusiv celor refugiați din Ucraina. Aceasta prezintă instantaneu situația existentă în Republica Moldova în ceea ce privește cadrul legal, cadrul instituțional, precum și principalele provocări și lacune legate de disponibilitatea, accesul și calitatea serviciilor de educație timpurie și a serviciilor sociale conexe pentru copiii cu dizabilități și/sau CES. Rezultatele evaluării intenționează să ofere recomandări de politici și să planifice măsuri de consolidare a capacităților în cadrul proiectului ECDUR în domeniul educației timpurii astfel, încât să răspundă mai bine nevoilor copiilor cu dizabilități și/sau CES, în special a celor refugiați din Ucraina.

În acest raport sunt utilizate următoarele concepte așa cum sunt definite în legislația Republicii Moldova:

- *cerințe educaționale speciale* - necesități educaționale ale copilului/elevului/studentului, care implică o școlarizare adaptată particularităților individuale sau caracteristice unei dizabilități ori tulburări de învățare, precum și o intervenție specifică prin acțiuni de reabilitare sau recuperare corespunzătoare;⁵
- *educație incluzivă* - proces educațional care răspunde diversității copiilor și cerințelor individuale de dezvoltare și oferă oportunități și șanse egale de a beneficia de drepturile fundamentale ale omului la dezvoltare și educație de calitate în medii comune de învățare;⁶
- *educație parentală* – ansamblu de programe, servicii și resurse destinate părinților/reprezentanților legali/persoanelor în grija cărora se află copilul, cu scopul de a-i sprijini pe aceștia în creșterea și educația copiilor, în conștientizarea rolurilor pe care le au și de a le dezvolta și îmbunătăți competențele parentale;⁷
- *persoană cu dizabilități* – persoană cu deficiențe fizice, mintale, intelectuale sau senzoriale, deficiențe care, în interacțiune cu diverse bariere/obstacole, pot îngreuna participarea ei deplină și eficientă la viața societății în condiții de egalitate cu celelalte persoane;⁸

În sensul prezentului raport, termenul „*refugiat*” se referă la persoanele strămutate din Ucraina începând cu 24 februarie 2022 și al căror statut juridic în Republica Moldova este reglementat în prezent de legislația privind regimul stării de urgență, de asediu și de război și de regimul de protecție temporară, de la 1 martie 2023.

⁵ Codul Educației al Republicii Moldova nr. 152/2014, art. 3
https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133296&lang=ro#

⁶ Ibidem

⁷ Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1106/2016 cu privire la aprobarea Strategiei intersectoriale de dezvoltare a abilităților și competențelor parentale pentru anii 2016-2022, art. 2.
https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=95476&lang=ro

⁸ Legea nr. 60/2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități, art. 2
https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133226&lang=ro#

METODOLOGIA ȘI LIMITĂRILE ANALIZEI

Scopul principal al cercetării realizate în cadrul proiectului ECDUR este de a produce un raport de analiză situațională privind capacitatea sistemului național de educație timpurie de a răspunde nevoilor copiilor cu dizabilități, întârzieri în dezvoltare sau probleme de comportament, cu accent special pe copiii refugiați din Ucraina. Obiectivele specifice ale cercetării sunt următoarele:

- Analiza politicilor existente, cadrului legal și instituțional privind educația timpurie și serviciile sociale conexe din perspectiva incluziunii copiilor de vârstă mică cu dizabilități, întârzieri în dezvoltare și/sau CES;
- Identificarea serviciilor de sprijin disponibile în cadrul instituțiilor de educație timpurie (IET) și a serviciile sociale conexe pentru copiii din grupa de vârstă 0-7 ani cu dizabilități, întârzieri în dezvoltare și/sau CES;
- Înțelegerea provocărilor și lacunelor privind disponibilitatea, accesul și calitatea serviciilor oferite în cadrul IET copiilor cu dizabilități, întârzieri în dezvoltare și/sau CES, inclusiv copiilor refugiați din Ucraina;
- Explorarea capacității sistemului de educație timpurie de a răspunde nevoilor copiilor cu dizabilități, întârzieri în dezvoltare și/sau CES, inclusiv ale copiilor refugiați din Ucraina;
- Prezentarea tendințelor privind dezvoltarea sistemului de educație timpurie incluzivă în contextul crizei refugiaților și a noilor inițiative de politici în sectoarele educație și protecție socială.

Pentru a sprijini dezvoltarea direcțiilor de cercetare, EASPD a oferit ghidare organizațiilor partenerere. Cercetarea s-a realizat în câteva etape, demarând cu cercetarea de birou a surselor de date secundare, dezvoltarea unui cadru de analiză și elaborarea instrumentelor de colectare a datelor primare (ghiduri de interviu). Etapa a doua a fost dedicată colectării datelor primare și a presupus interviuri aprofundate și discuții de tip focus grup (DFG). Ultima etapă a cercetării a fost dedicată analizei datelor și elaborării raportului. Așadar, elaborarea acestui raport a inclus triangularea datelor din surse primare și secundare, utilizând următoarele metode și tehnici: Analiza documentelor, interviul aprofundat semi-structurat, DFG și studiul de caz, descrise mai jos.

Analiza documentelor a constat într-o analiză structurată a legislației naționale, politicilor, strategiilor, studiilor, rapoartelor, statisticilor oficiale și documentelor bugetare relevante pentru subiectul cercetării. De asemenea, au fost examinate procesele-verbale ale Grupurilor de Lucru în domeniul educației și protecției din cadrul Forumului de Coordonare a Refugiaților⁹ (FCR). **În total au fost analizate 50 surse de date secundare.** Ulterior, s-au realizat **interviuri aprofundate cu 30 de reprezentanți ai părților interesate cheie:** funcționari publici din cadrul ministerelor de resort, reprezentanți ai direcțiilor raionale și municipale cu atribuții în domeniul educației și asistenței sociale, reprezentanți ai IET și prestatorilor de servicii sociale, organizațiilor societății civile și partenerilor de dezvoltare.

Pentru a înțelege mai bine problemele care afectează înscrierea copiilor refugiați în IET și accesul acestora la servicii conexe, Keystone Moldova a efectuat **două DFG cu 16 părinți refugiați.** Identificarea participanților la DFG a fost facilitată de către Coordonatorul proiectului ECDUR și organizațiile partenerere, care au referit cazurile copiilor refugiați cu dizabilități către Keystone Moldova prin intermediul Serviciului

⁹ Forumul de Coordonare a Refugiaților este un grup de lucru intersectorial condus de Guvern și de Agenția Națiunilor Unite pentru Refugiați (UNHCR) pentru coordonarea răspunsului la criza refugiaților în Republica Moldova. Mai multe informații privind activitatea acestuia sunt disponibile pe portalul de date UNHCR <https://data.unhcr.org/en/working-group/316?sv=54&geo=10784>

de asistență telefonică gratuită pentru persoane cu dizabilități.¹⁰ Singurele criterii impuse pentru selecția părinților refugiați pentru DFG a fost prezența în familie a cel puțin unui copil cu dizabilități sau întârzieri în dezvoltare cu vârsta 0-7 ani. Din 16 părinți care au agreeat să participe la DFG, 13 locuiau în municipiul Chișinău, unul era stabilit în regiunea transnistreană, unul era din raionul Cahul (regiunea Sud) și altul era din raionul Râșcani (regiunea Nord).

Colectarea datelor primare a implicat în total 46 de participanți, dintre care 41 femei și cinci bărbați. Această diferență de gen este specifică sectoarelor educație și protecție socială în Republica Moldova, deoarece majoritatea angajaților din aceste sectoare sunt femei. De asemenea, la DFG au participat mame, deoarece în mod tradițional, femeile îngrijesc preponderent copiii de vârstă mică și în contextul războiului, tații în cele mai multe cazuri au rămas în Ucraina.

Un studiu de caz a fost elaborat pentru a surprinde perspectiva actorilor cheie implicați în prestarea serviciilor de educație timpurie și de asistență socială, inclusiv copiilor refugiați cu dizabilități, întârzieri în dezvoltare și/sau CES cu vârsta 0-7 ani și familiilor acestora. Raionul Ștefan Vodă a fost selectat pentru studiul de caz datorită faptului că se află la graniță cu Ucraina, precum și datorită relevanței sale într-o eventuală creștere a fluxului de refugiați din sudul Ucrainei, acesta fiind și unul dintre raioanele cu cel mai mare număr de refugiați pe cap de locuitor, potrivit UNHCR. Studiul de caz conține atât date cantitative secundare, cât și date calitative primare, care reflectă capacitatea sistemului de educație timpurie și a serviciilor sociale conexe de a răspunde nevoilor copiilor cu dizabilități și/sau CES la nivel raional.

Constatările preliminare ale analizei situaționale au fost discutate pe 18 mai 2023 în cadrul unui atelier de lucru organizat de Keystone Moldova cu părțile interesate cheie pentru validarea rezultatelor și elaborarea participativă a recomandărilor pentru a facilita includerea copiilor cu dizabilități, întârzieri în dezvoltare, probleme de comportament și/sau CES în sistemul de educație timpurie. Raportul a fost completat în baza contribuțiilor furnizate de cei 29 participanți la atelier, dintre care 27 femei și doi bărbați. Participanții în cadrul interviurilor și atelierului de validare a rezultatelor au reprezentat următoarele instituții și organizații:

- Ministerul Educației și Cercetării (MEC)
- Ministerul Muncii și Protecției Sociale (MMPS)
- Ministerul Sănătății
- Universitatea Pedagogică de Stat "Ion Creangă"
- Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică
- Agenția Națională de Asistență Socială
- Direcții de învățământ la nivel raional/municipal
- Servicii de asistență psihopedagogică la nivel raional (SAP)
- Direcții de asistență socială la nivel raional
- Prestatori de servicii de educație timpurie și intervenție timpurie
- Organizații ale societății civile implicate în răspunsul refugiaților care au oferit servicii copiilor și adulților cu dizabilități
- UNICEF Moldova.

¹⁰ Serviciul de asistență telefonică gratuită pentru persoane cu dizabilități 0 8001 0808 este gestionat de Keystone Moldova prin contractare de către MMPS. Serviciul a fost extins în martie 2022 pentru a oferi asistență refugiaților din Ucraina. Mai multe informații despre acest Serviciu sunt disponibile pe pagina web <https://www.keystonemoldova.md/ro/directions-of-activity/hotline-support-service/>

Lipsa datelor privind numărul familiilor de refugiați cu copii de 0-7 ani și locația/locul de reședință al acestora în țară, nu a permis selectarea unui eșantion reprezentativ și realizarea unei cercetări cantitative, ceea ce reprezintă **cea mai importantă limitare**. Această analiză este una de tip calitativ și, prin urmare, nu și-a propus să utilizeze o metodologie riguroasă de eșantionare, concentrându-se mai mult pe selectarea părților cheie interesate pentru a obține perspectiva acestora asupra capacității sistemului de educație timpurie de implementare a educației incluzive la acest nivel educațional. Numărul mare de IET la nivel național (1479 de unități) și **constrângerile de timp și resurse umane** pentru această cercetare nu au permis un exercițiu de cartografiere a IET din perspectiva incluziunii copiilor cu dizabilități, întârzieri în dezvoltare, probleme de comportament și/sau CES, inclusiv a celor refugiați.

CONTEXTUL GENERAL, CADRUL LEGAL ȘI DE POLITICI

Republica Moldova a ratificat Convenția Națiunilor Unite cu privire la drepturile copilului în 1993 și Convenția Națiunilor Unite cu privire la drepturile persoanelor cu dizabilități în 2010. Aceasta a determinat revizuirea legislației naționale pentru a transpune prevederile convențiilor respective la nivel național și a condus la elaborarea unor documente de politici incluzive. În ultimele două decenii, s-au înregistrat progrese semnificative în elaborarea, implementarea și promovarea politicilor în domeniul protecției copilului, inclusiv a copiilor cu dizabilități, în conformitate cu standardele europene și internaționale.

Primul pas în vederea punerii în practică a prevederilor Convenției privind drepturile persoanelor cu dizabilități a fost elaborarea de către Ministerul Muncii și Protecției Sociale (MMPS) și aprobarea de către Parlament a **Strategiei de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2010-2013**. Strategia a prevăzut modificări ale politicii guvernamentale privind persoanele cu dizabilități și măsuri pentru a aborda diferitele bariere și provocări cu care se confruntă persoanele cu dizabilități, inclusiv copiii. Reorganizarea instituțiilor și structurilor responsabile de coordonarea sistemului de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități, extinderea serviciilor comunitare de îngrijire a persoanelor cu dizabilități, crearea serviciilor de intervenție timpurie, adaptarea programelor educaționale la CES ale copiilor cu dizabilități și adaptarea infrastructurii sociale pentru a răspunde nevoilor acestora au fost printre obiectivele cheie ale documentului de politică.¹¹

Abordarea sistemică a educației incluzive a intervenit după aprobarea, în 2011, a **Programului de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020**. Programul și-a propus să contribuie la asigurarea egalității de șanse și a accesului la educație de calitate pentru fiecare copil, tânăr și adult, la toate nivelurile și etapele sistemului de învățământ.¹² Procesul de implementare a educației incluzive a fost planificat a fi unul complex și a implicat participarea autorităților publice centrale și locale, familiilor, instituțiilor de învățământ, instituțiilor de cercetare, serviciilor comunitare și organizațiilor societății civile. Perioada care a urmat anului 2011 a fost marcată de dezvoltarea cadrului de reglementare pentru educația incluzivă la nivel național și de pilotarea și dezvoltarea rețelelor de structuri și servicii de sprijin educațional. În general, Programul a reprezentat un pas semnificativ către îmbunătățirea educației copiilor cu dizabilități și a oferit un cadru clar de acțiune și o bază pe care se pot construi eforturile viitoare. Cu toate acestea, analiza de birou și interviurile arată că procesul de educație incluzivă a fost concentrat inițial pe învățământul primar și secundar și a început să fie implementat abia mai târziu la nivelul IET.

În contextul implementării politicilor menționate, Parlamentul a adoptat **Legea privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități** în 2012 și un **nou Cod al Educației** în 2014. Legea prevede că toți copiii cu dizabilități au dreptul la educație în conformitate cu nevoile și abilitățile lor. Aceasta presupune asigurarea accesului la echipamente specializate, materiale și metode de predare, servicii de sprijin la toate nivelurile educaționale. Mai mult, legea impune ca toate instituțiile de învățământ să asigure adaptarea rezonabilă a condițiilor de învățare la nevoile individuale ale elevilor cu dizabilități prin furnizarea de facilități accesibile și metode de comunicare alternativă.¹³ Codul Educației stabilește că educația copiilor cu CES este parte integrantă a educației și definește intervențiile și serviciile de sprijin pentru educația incluzivă.

¹¹ Legea nr. 169/2010 pentru aprobarea Strategiei de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități (2010–2013), art. 18 https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=24024&lang=ro

¹² Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 523/2011 cu privire la aprobarea Programului de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=21997&lang=ro

¹³ Legea nr. 60/2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități, art. 27 https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133226&lang=ro#

Aceasta reprezintă un set de măsuri și servicii menite să sprijine copiii, elevii și studenții cu CES pentru a le facilita accesul la serviciile educaționale comunitare.¹⁴

În 2017, **MEC a revizuit și reglementat activitatea IET** în conformitate cu noile prevederi ale Codului Educației. Regulamentul-tip al IET prevede că educația timpurie se adresează tuturor copiilor din comunitate, inclusiv celor cu CES care au nevoie de recuperare/reabilitare și incluziune socio-educatională. Acesta conține mai multe prevederi specifice privind incluziunea copiilor cu CES în învățământul de masă, precum evaluarea complexă și/sau reevaluarea periodică a gradului de dezvoltare a copiilor cu CES, elaborarea și implementarea planurilor educaționale individualizate pentru copiii cu CES în conformitate cu recomandările Serviciului de asistență psiho-pedagogică (SAP) și furnizarea de servicii de sprijin, reabilitare și recuperare. Un copil cu CES sau dizabilități severe este eligibil să beneficieze de asistența unui cadru didactic de sprijin în baza recomandărilor SAP. În cazul copiilor cu dizabilități severe, aceștia trebuie asistați în procesul educațional de către asistentul personal, serviciu acordat de autoritățile publice locale responsabile de protecția socială. În plus, IET în cooperare cu autoritățile publice locale trebuie să asigure adaptarea condițiilor de mediu la nevoile individuale ale copiilor cu CES. IET cu destinație general, cât și IET special, în care sunt înscriși copiii cu CES și dizabilități ar trebui să colaboreze cu instituții de protecție socială, alte organizații publice sau private, pentru a acorda sprijinul necesar copiilor cu CES.¹⁵

Conform prevederilor legale naționale, **scopul principal al educației timpurii este dezvoltarea holistică a copilului și pregătirea acestuia pentru integrarea în activitatea școlară.** Educația timpurie cuprinde două cicluri: educația antepreșcolară, pentru copiii cu vârste cuprinse între 0 și 2 ani și învățământul preșcolar, pentru copiii cu vârsta cuprinsă între 2 și 6 (7) ani. În Republica Moldova, învățământul obligatoriu începe cu grupa pregătitoare în învățământul preșcolar de la vârsta de 6 ani. Educația timpurie se desfășoară în diferite tipuri de instituții precum creșe, grădinițe, centre comunitare de educație timpurie sau în alte instituții care prestează servicii în concordanță cu standardele educaționale de stat. Serviciile de îngrijire a copiilor în vârstă de până la 3 ani pot fi oferite și de către angajatori în cadrul întreprinderii, organizației sau instituției în beneficiul salariaților, cu suportarea tuturor cheltuielilor aferente din mijloacele angajatorului respectiv, conform cadrului normativ aprobat de către Guvern. Codul Educației cuprinde prevederi speciale privind organizarea educației timpurii în instituțiile rezidențiale de îngrijire pentru copiii orfani sau cei rămași fără îngrijire părintească, în instituțiile sanatoriale pentru copii cu boli cronice, precum și în instituțiile de învățământ special, în instituțiile penitenciare și în instituțiile medicale.¹⁶

Educația antepreșcolară pentru copiii de 0-2 ani se desfășoară în familie, care beneficiază de finanțare de la bugetul public național (indemnizație lunară pentru îngrijirea copilului), dar la solicitarea părinților, autoritățile administrației publice locale pot organiza educația antepreșcolară, cu finanțare de la bugetele locale.¹⁷ În instituțiile de învățământ preșcolar, toți copiii din circumscripția școlară corespunzătoare sunt înscriși, la cerere, în mod obligatoriu, fără probe de concurs. Statul suportă cheltuielile pentru serviciile acordate în cadrul IET publice pentru toți copiii, inclusiv copiii cu CES.¹⁸ Pentru copiii de la 2 la 3 ani, statul implementează treptat prevederile privind finanțarea, conform unui program aprobat de Guvern, în

¹⁴ Codul Educației al Republicii Moldova nr. 152/2014, art. 3

https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133296&lang=ro#

¹⁵ Regulamentul-tip al instituției de educație timpurie, aprobat prin Ordinul MEC nr. 254 din 11.10.2017, art. 4, 31, 126-128.

https://mecc.gov.md/sites/default/files/reg-tip_iet_14.11.2017_rom.pdf

¹⁶ Codul Educației al Republicii Moldova nr. 152/2014, art. 23

https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133296&lang=ro#

¹⁷ Ibidem, art. 24-25

¹⁸ Ibidem, art. 152, lit. d¹

funcție de gradul de pregătire și de locurile disponibile în IET în funcție de mijloacele financiare disponibile. **IET publice și învățământul extrașcolar sunt înființate, reorganizate și lichidate de autoritățile publice locale.** Aceștia au obligația de a asigura buna funcționare a IET în conformitate cu reglementările și standardele aprobate de către MEC.¹⁹

În ultimii ani, MEC a elaborat, revizuit și aprobat o serie de documente metodologice în domeniul educației timpurii, relevante pentru organizarea procesului educațional și asigurarea calității educației pentru toți copiii, inclusiv cei cu CES. Printre documentele metodologice cheie se numără următoarele:

- Cadrul de referință al educației timpurii în Republica Moldova (Ordinul MEC nr. 1592 din 25.10.2018);
- Standardele de învățare și dezvoltare a copilului de la naștere până la vârsta de 7 ani (Ordinul MEC nr. 1592 din 25.10.2018);
- Curriculumul pentru educație timpurie (Ordinul MEC nr. 1699 din 15.11.2018);
- Ghidul de implementare: Standarde de învățare și dezvoltare a copilului de la naștere până la vârsta de 7 ani și Curriculumul pentru educație timpurie din perspectiva Cadrului de referință al educației timpurii în Republica Moldova (Ordinul MEC nr. 283 din 20.03.2019);
- Metodologia de monitorizare și evaluare a dezvoltării copilului pe baza Standardelor de învățare și dezvoltare a copilului de la naștere până la vârsta de 7 ani (Ordinul MEC nr. 1939 din 28.12.2018);
- Planul educațional individualizat pentru copiii cu CES din IET (Ordinul MEC nr. 1780 din 03.12.2018);
- Standardele minime de dotare a IET (Ordinul MEC nr. 253 din 11.10.2017);
- Standardele profesionale naționale pentru cadrele didactice din IET aprobate de Consiliul Național pentru Curriculum la 23 august 2010;

În 2020, MEC și Fundația LUMOS Moldova au elaborat un Ghid metodologic pentru educația timpurie incluzivă, prezentând modele de dezvoltare a educației incluzive în mediile preșcolare. Ghidul conține sugestii metodologice privind practicile curriculare, proiectarea activităților și managementul educațional în grădinițe și are funcția de a ghida implementarea educației timpurii incluzive, prin furnizarea de modele și instrumente de planificare, proiectare și evaluare.

În contextul dezinstituționalizării din instituțiile rezidențiale de îngrijire a persoanelor cu dizabilități (copii și adulți) și implementarea politicilor de incluziune socială, **MMPS a elaborat și aprobat regulamente de organizare și funcționare și standarde de calitate pentru un set de servicii sociale.** Serviciile sociale au un rol important în identificarea, reabilitarea și asistarea copiilor cu dizabilități pentru a preveni riscurile și a crește accesul acestora la alte servicii, inclusiv la educație formală și non-formală. Printre cele mai importante servicii reglementate și dezvoltate în acest sens se numără Intervenția timpurie, Asistența personală, Echipa mobilă, Centrul specializat de intervenție în tulburări de spectru autist, Centrul de zi pentru copii cu dizabilități, Centrul de zi pentru îngrijirea copiilor cu vârsta de 4 luni - 3 ani. În aceeași perioadă au fost dezvoltate și reglementate o serie de servicii sociale conexe, cu rol important în identificarea, reabilitarea, asistarea copiilor cu dizabilități pentru prevenirea riscurilor și creșterea accesului acestora la educația formală și non-formală. Acestea servicii sociale conexe au un rol important în sprijinirea incluziunii educaționale și sociale a copiilor cu dizabilități. Pentru a îmbunătăți colaborarea și coordonarea intervențiilor între specialiști din diferite domenii (educație, sănătate, asistență socială, ordine publică), a fost aprobat mecanismul intersectorial de prevenire primară a riscurilor privind bunăstarea copilului.

¹⁹ Codul Educației al Republicii Moldova nr. 152/2014, art. 21
https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133296&lang=ro#

Cele mai recente documente de politici arată un angajament clar al Guvernului de a promova educația incluzivă și protecția socială a tuturor cetățenilor, o atenție deosebită fiind acordată copiilor cu dizabilități. **Programul național pentru protecția copilului pe anii 2022-2026 și Planul de acțiuni pentru implementarea acestuia** reprezintă ultimul document de politici privind protecția copilului, elaborat și lansat de Guvern în 2022. Documentul își propune să consolideze sistemul de protecție a copilului pentru a răspunde prompt și eficient la nevoile fiecărui copil, susținut de o creștere a ponderii cheltuielilor alocate pentru protecția copilului și familiei. Domeniile prioritare de intervenție ale Programului vizează buna guvernare în domeniul protecției copilului, prevenirea și combaterea violenței în toate mediile și sub toate formele, dezinstituționalizarea, îngrijirea alternativă și sprijinirea familiilor pentru prevenirea separării. Printre altele, documentul conține măsuri privind îmbunătățirea și diversificarea serviciilor de sprijin familial, instituirea moratoriului privind plasarea în instituții rezidențiale a copiilor de orice vârstă, dar în special a celor cu vârsta de până la 3 ani, precum și măsuri speciale de sprijin pentru asistența parentală profesionistă a copiilor cu vârsta între 0-3 ani și a copiilor cu dizabilități.²⁰

Guvernul a aprobat recent și un document de politică strategică în domeniul educației. **Strategia de dezvoltare „Educația 2030”** își propune să crească calitatea educației, să implementeze tehnologii digitale și să asigure personal didactic calificat și competent în cadrul sistemului educațional. Acțiunile care vor sprijini creșterea accesului la educație de calitate includ și programe pentru copiii și tinerii din grupurile vulnerabile, inclusiv cu dizabilități. Analiza documentului strategic și a Programului de implementare a acestuia pentru anii 2023-2025 arată că acesta conține obiective specifice privind educația timpurie. Unul dintre ele se referă la asigurarea accesului copiilor în vârstă de 2 ani și a copiilor cu vârsta (2)3 până la 6 ani la educație timpurie de calitate. Un alt obiectiv specific constă în asigurarea până în 2025 a condițiilor pentru o educație incluzivă de calitate pentru toți, inclusiv pentru copiii refugiați din Ucraina, în cel puțin 60% din instituțiile de învățământ ale țării. Valorificarea resurselor administrației publice locale, comunității, familiei în asigurarea și promovarea educației incluzive a copiilor și elevilor, inclusiv a celor cu CES, din familii vulnerabile, în situații de risc și/sau cu problem de comportament reprezintă, de asemenea un obiectiv al Strategiei de dezvoltare „Educația 2030”.²¹

Guvernul a prelungit perioada de implementare a **Strategiei intersectoriale de dezvoltare a abilităților și competențelor parentale pentru anii 2016-2022** până în anul 2024. Strategia stabilește direcțiile de dezvoltare a educației parentale, ca formă specifică de intervenție specializată pentru organizarea de programe de formare, dezvoltare și consolidare a abilităților și competențelor parentale ale părinților/reprezentanților legali/îngrijitorilor. Părinții care au copii cu vârste 0-2 ani și 3-6 ani și copii cu CES sunt, de asemenea, vizați în acest document. Una dintre măsurile planificate este dezvoltarea suporturilor didactice pentru formarea competențelor parentale ținând cont de nevoile copiilor cu CES și/sau dizabilități de vârstă preșcolară.²² MEC a informat, de asemenea, că Centrul Național de Educație Timpurie și Informare a Familiei (CNETIF) în parteneriat cu MEC și cu sprijinul UNICEF a elaborat curriculum și metodologia de educație parentală în 2018. Programele de educație parentală pot fi organizate în

²⁰ Proiectul Hotărârii Guvernului cu privire la aprobarea Programului Național pentru Protecția Copilului pe anii 2022 – 2026 și a Planului de acțiuni pentru implementarea acestuia (325/MMPS/2022). Disponibil: <https://cancelaria.gov.md/ro/content/cu-privire-la-aprobarea-programului-national-pentru-protectia-copilului-pe-anii-2022-2026-si>

²¹ Documentul de politici a fost aprobat de Guvern pe data de 7 martie 2023.

https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/subiect-02-nu-900-mec-2022_1.pdf

²² Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1106/2016 cu privire la aprobarea Strategiei intersectoriale de dezvoltare a abilităților și competențelor parentale pentru anii 2016-2022.

https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=95476&lang=ro

diferite locații, precum instituțiile de îngrijire, medicale și educaționale și on-line, precum și la domiciliul familiei. Ultima formă de organizare a programelor de educație parentală (la domiciliu) vizează în principal familiile cu copii cu dizabilități, familiile vulnerabile sau familiile cu copii nou-născuți.²³

²³ Dima, A. și Pelivan, V. Curriculum de educație parentală și metodologia de organizare și realizare a programelor de educație parentală (varianta de pilotare). Chisinau, 2018, p.15.
https://mecc.gov.md/sites/default/files/curriculummetodologie_educatie_parentala.pdf

CAPACITATEA INSTITUȚIILOR DE EDUCAȚIE TIMPURIE

În anul 2022, în Republica Moldova educația timpurie a fost organizată în 1479 de instituții, din care 809 de unități cu statut de creșă-grădiniță, 563 de grădinițe, 89 de școli-grădinițe, 16 centre comunitare și 2 creșe. După destinație, se disting trei tipuri de IET: 1467 instituții cu destinație generală, 4 instituții de tip sanatorial (pentru copiii cu boli cronice) și 8 instituții speciale (pentru copiii cu dizabilități). Din numărul total al IET, 1464 instituții (99%) aparțin sectorului public, dintre care: 335 unități funcționează în mediul urban și 1129 unități - în cel rural. IET private au constituit 15 unități și toate erau active în zonele urbane.²⁴ În cadrul cercetării nu a fost identificat niciun audit de accesibilitate al sistemului de IET la nivel național. Cu toate acestea, analiza documentară și părțile interesate intervievate confirmă că multe clădiri și facilități ale IET nu sunt încă accesibile pentru copiii cu dizabilități și în special pentru cei cu dizabilități fizice și senzoriale.

Conform datelor MEC, la începutul anului școlar 2022-2023 (1 septembrie 2022), în IET au fost înscriși în total 132199 de copii, repartizați în 6327 de grupe. Pe parcursul anului 2022 în cele opt IET speciale au funcționat 46 de grupe și în două IET cu destinație generală au funcționat șapte grupe cu destinație specială pentru copii cu dizabilități. Rata brută de înscriere în învățământul antepreșcolar a fost de 23,5%, iar în învățământul preșcolar – de 93,1%.²⁵ Ratele de frecvență a IET în rândul copiilor romi și al copiilor cu dizabilități sunt de 12%, respectiv 11%.²⁶ Distribuția pe vârste a copiilor din IET denotă o preponderență a copiilor cu vârsta de 6 ani – 23,1%, 5 ani – 22,7%, 4 ani – 22,0% și 3 ani – 19,9%. Ponderea copiilor cu vârsta de până la 3 ani (înscriși în educație antepreșcolară) fiind de 11,1%, iar a celor de 7 ani și peste – 1,2%.²⁷

Datele statistice arată că **cea mai mare pondere de înscriere în IET a fost înregistrată în municipiul Chișinău (90,6%), iar cea mai mică pondere - în regiunea Sud (86,5%)**. În 2022, numărul mediu de copii înscriși la 100 de locuri disponibile în IET a fost de 75. O valoare mai mare a numărului mediu de copii la 100 de locuri disponibile în IET se înregistrează în mediul urban (94 copii la 100 de locuri), comparativ cu zonele rurale unde sunt înscriși 63 de copii la 100 de locuri disponibile. Cei mai mulți copii la 100 de locuri au fost înregistrați în municipiul Chișinău - 102 copii, în municipiul Bălți – 96 copii și în raionul Ialoveni - 90 copii, iar cei mai puțini copii la 100 de locuri disponibile au fost înregistrați în raionul Leova – 38 copii (Figura 1).²⁸ Acest lucru indică subutilizarea IET în majoritatea raioanelor și suprautilizarea IET în municipiul Chișinău.

²⁴ BNS. Activitatea instituțiilor de educație timpurie în anul 2022. Comunicat din 09.04.2023.

https://statistica.gov.md/ro/activitatea-institutiilor-de-educatie-timpurie-in-anul-2022-9454_60393.html

²⁵ MEC. Raport de activitate pentru anul 2022, p. 9. https://mecc.gov.md/sites/default/files/raport_mec_2022_1.pdf

²⁶ UNICEF Moldova. Raport anual al Oficiului de Țară pentru 2022, p. 2. Versiunea engleză disponibilă:

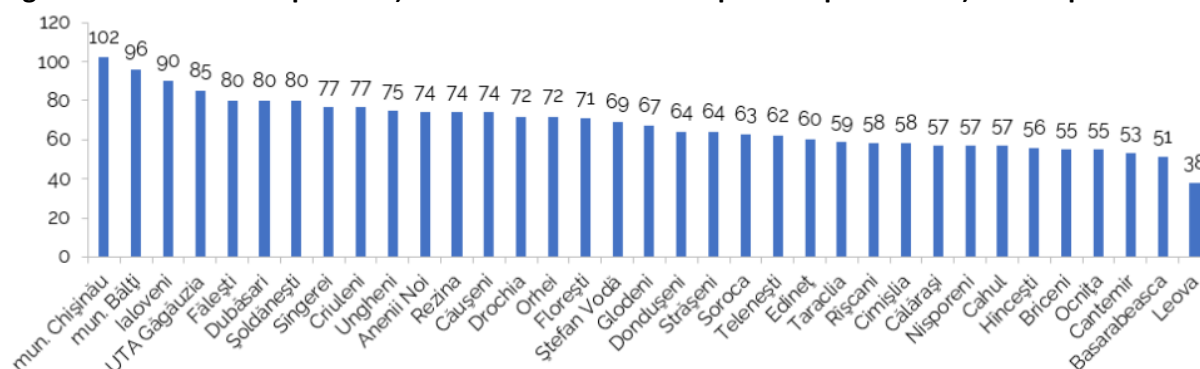
<https://www.unicef.org/media/136201/file/Moldova-2022-COAR.pdf>

²⁷ BNS. Activitatea instituțiilor de educație timpurie în anul 2022. Comunicat din 09.04.2023.

https://statistica.gov.md/ro/activitatea-institutiilor-de-educatie-timpurie-in-anul-2022-9454_60393.html

²⁸ Ibidem

Figura 1. Numărul de copii înscriși în IET la 100 de locuri disponibile pe raioane și municipii în 2022

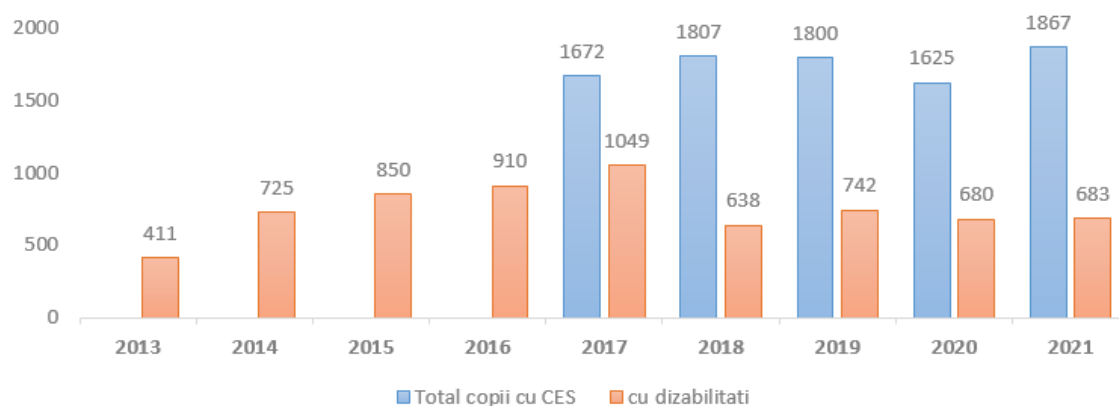
Sursa datelor: Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova (BNS)

Pe lângă aceste date, interviurile au confirmat cele două realități ale sistemului de educație timpurie din Republica Moldova: **insuficiența locurilor în cadrul IET din municipiul Chișinău pentru a satisface cererea tot mai mare de înscriere din partea părinților** (în special pentru copiii sub 3 ani) și **închiderea grupelor/grădinițelor din mediul rural din cauza scăderii populației de copii**. De exemplu, un reprezentant al SAP a comunicat că în raionul Ștefan Vodă au fost închise 13 grupe în IET în ultimii doi ani. Totodată, potrivit vice-primarei municipiului Chișinău, primăria a deschis 127 de grupe noi în cadrul IET cu o capacitate totală de 3035 de locuri în perioada 2019-2022. În februarie 2023, 4443 de copii cu vârsta peste 2 ani au fost înscriși în cele 168 de IET din municipiul Chișinău, ceea ce constituie satisfacerea a doar jumătate din numărul total de cereri (8953). Așadar, mai sunt necesare 4510 locuri în cadrul IET pentru copiii de peste 2 ani, ceea ce necesită deschiderea a 230 de grupe noi în Chișinău. Identificarea soluțiilor pentru organizarea de noi grupe și/sau deschiderea de noi grădinițe este una dintre prioritățile cheie ale municipalității.²⁹

Pe parcursul ultimului deceniu, conform datelor Centrului Republican de Asistență Psihopedagogică, s-a înregistrat o creștere a numărului total de copii cu dizabilități și/sau CES înscriși în IET. În 2013, doar 411 copii cu dizabilități erau înscriși în IET, în timp ce în 2021 erau 683 copii cu dizabilități dintr-un număr total de 1867 de copii cu CES (Figura 2). Au fost înregistrate și unele îmbunătățiri ale evidenței copiilor cu CES (cu și fără dizabilități) din 2017, când SAP a început să colecteze date despre CES în cadrul IET.

²⁹ Situația din Ucraina: Moldova. Procesul verbal al Grupului de lucru Incluziune și Mijloace de trai din cadrul FCR (22 Feb 2023)
 Versiunea engleză disponibilă: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/99860>

Figura 2. Numărul total de copii cu CES și/sau dizabilități înscriși în IET

Sursa datelor: Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică

Conform datelor BNS, în 2022, 197 de copii cu dizabilități au fost înscriși în IET cu destinație generală și 589 de copii cu dizabilități (deficiențe senzoriale, deficiențe fizice și tulburări de comportament) au fost înscriși în IET speciale.³⁰ În 2021, 175 de copii cu dizabilități au fost înscriși în IET cu destinație generală și 547 de copii cu dizabilități au fost înscriși în IET speciale.³¹ Observăm o creștere a numărului de copii cu dizabilități atât în IET cu destinație generală, cât și în IET speciale în 2022, comparativ cu 2021, cu toate acestea, majoritatea copiilor cu dizabilități sunt încă segregați în IET speciale. În același timp, se estimează că un număr semnificativ de copii cu dizabilități încă nu sunt înscriși în IET. Potrivit specialiștilor intervievați din sectorul educației, acesta este în special cazul copiilor cu dizabilități severe. Datele Casei Naționale de Asigurări Sociale arată că la 1 ianuarie 2022 erau **10,6 mii de copii cu dizabilități certificate în Republica Moldova cu vârste cuprinse între 0-17 ani**.³² Conform datelor MMPS, unul din patru copii cu dizabilități avea vârsta 0-6 ani³³ (estimativ sunt peste 2 mii de copii cu dizabilități din această grupă de vârstă).

Totuși, reprezentanții intervievați din sectorul educației, au comunicat că datele privind copiii cu dizabilități și/sau CES înscriși în IET și numărul celor care ar trebui să fie înscriși încă nu sunt exacte, numărul acestora fiind subestimat. Actualul Sistem Informațional de Management în Educație nu captează datele necesare despre copiii cu CES din IET. Pentru îmbunătățirea managementului datelor aferente CES, proiectul „Elaborarea unui nou program și promovarea educației incluzive în Republica Moldova” implementat de MEC prin intermediul Centrului Republican de Asistență Psiho-pedagogică, cu sprijinul UNICEF, a susținut acțiuni complexe pentru a adresa lacunele identificate. Directoarea Centrului Republican de Asistență Psiho-pedagogică a comunicat că un nou modul „Sistemul Informațional de Management al Datelor în Domeniul Educației Incluzive” a fost elaborat și se află în proces de pilotare.

Modulul „Sistemul Informațional de Management al Datelor în domeniul Educației Incluzive” reprezintă o soluție informatică pentru a asigura înregistrarea, stocarea, prelucrarea și utilizarea informațiilor privind

³⁰ BNS. Activitatea instituțiilor de educație timpurie în anul 2022. Comunicat din 09.04.2023.

https://statistica.gov.md/ro/activitatea-institutiilor-de-educatie-timpurie-in-anul-2022-9454_60393.html

³¹ BNS. Activitatea instituțiilor de educație timpurie în anul 2021. Comunicat din 19.04.2022.

https://statistica.gov.md/ro/activitatea-institutiilor-de-educatie-timpurie-in-anul-2021-9454_59405.html

³² BNS. Persoanele cu dizabilități în Republica Moldova în anul 2021. Comunicat din 30.11.2022. Disponibil:

https://statistica.gov.md/index.php/ro/persoanele-cu-dizabilitati-in-republica-moldova-in-anul-2021-9460_60129.html

³³ Hotărârea Guvernului cu privire la aprobarea Programului Național pentru Protecția Copilului pe anii 2022 – 2026 și a Planului de acțiuni pentru implementarea acestuia (325/MMPS/2022), p. 12.

https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/subiect-02-nu-325-mmeps-site_-.pdf

asistența acordată de SAP la nivel raional/municipal, copiilor cu CES, specialiștilor din învățământul preșcolar, primar și gimnazial care prestează servicii educaționale. Acesta reprezintă un ansamblu de resurse și tehnologii informaționale, mijloace tehnice de program și metodologii, interconectate, destinate raportării datelor în conformitate cu situația la nivel de raion sau la nivel național în domeniul educației incluzive. Noul Modul va permite analiza nevoilor privind planificarea și dezvoltarea serviciilor de sprijin pentru educația incluzivă, planificarea accesibilității mediului educațional pentru copiii cu dizabilități, dotarea cu tehnologii și echipamente asistive, precum și formarea continuă a cadrelor didactice și specialiștilor.³⁴

Includerea copiilor cu dizabilități și/sau CES în IET este facilitată de structurile și serviciile de sprijin stabilite la nivel local. Organul local de specialitate în domeniul învățământului din fiecare raion/municipiu numește un **specialist responsabil de educația incluzivă**, care are atribuții privind dezvoltarea și promovarea educației incluzive în raion/municipiu în toate tipurile de instituții de învățământ. Atribuțiile specialistului responsabil de educația incluzivă sunt orientate spre implementarea politicilor de stat și a cadrului normativ care vizează asigurarea accesului la educație de calitate pentru toți copiii. În plus, în fiecare raion/municipiu funcționează un SAP în baza deciziei consiliului raional/municipal.

În conformitate cu actul normativ care reglementează activitatea SAP, acesta are următoarele atribuții specifice în ceea ce privește incluziunea copiilor cu dizabilități și/sau CES în IET:

- realizează evaluarea complexă a copiilor pentru incluziunea educațională;
- stabilește CES și elaborează recomandări privind măsurile de intervenție și serviciile de suport pentru incluziunea educațională în funcție de nevoile specifice ale copilului;
- realizează reevaluarea copiilor cu CES cel puțin o dată pe an;
- emite recomandări privind formele de incluziune (totală, parțială, ocazională) a copilului în activitățile educaționale la nivel de grupă, IET organizarea instruirii individuale a copiilor la domiciliu;
- acordă asistență psihopedagogică, logopedică, psihologică, precum și alte servicii, după caz, copilului integrat în IET care nu dispune de servicii specializate;
- oferă asistență metodologică privind asistența psihopedagogică și consilierea psihologică în IET, precum și altor instituții implicate în realizarea intervențiilor menite să rezolve probleme cu care se confruntă copiii;
- asigură și coordonează organizarea de către instituțiile de învățământ a activităților de includere în procesul de educație incluzivă;
- colaborează cu comisiile multidisciplinare din instituțiile de învățământ în vederea evaluării copilului și organizării procesului de educație incluzivă;
- monitorizează, evaluează și supervizează activitatea specialiștilor implicați în procesul educației incluzive: cadrelor didactice de sprijin, responsabililor de educație incluzivă, psihologilor, precum și activitatea altor specialiști;
- administrează baze de date și monitorizează la nivel raional/municipal situația tuturor copiilor beneficiari ai SAP.³⁵

Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică din subordinea MEC, care coordonează și monitorizează activitatea SAP, a comunicat că numărul specialiștilor din cadrul SAP variază de la raion la raion și nu este

³⁴ MEC. Raport de activitate pentru anul 2022, p. 34-35. https://mecc.gov.md/sites/default/files/raport_mec_2022_1.pdf

³⁵ Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 732/2013 cu privire la Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică și Serviciul raional/municipal de asistență psihopedagogică. Anexa 2, pct. 11. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=22066&lang=ro

aliniat la numărul și nevoile copiilor cu dizabilități și/ sau CES sau la numărul de unități de învățământ din aria geografică acoperită. Specialiștii SAP sunt supraîncărcați în municipii și în mai multe raioane și acest lucru se soldează cu provocări din perspectiva capacității lor de a oferi suportul necesar personalului IET, părinților și copiilor cu CES. Reprezentanții SAP interviuati au confirmat această provocare, unul din ei prezentând dovezi precum:

„Nu reușim să acoperim nici măcar 50% din nevoi la nivel de raion. Un număr mediu de 9-14 copii cu dizabilități și/sau CES sunt pe lista noastră de așteptare în fiecare an. În prezent avem 55 de copii cu CES în grădinițe în raion, dintre care 19 au dizabilități. Specialiștii noștri lucrează cu 45 de copii cu CES pe săptămână, un copil beneficiind în medie de 2 ore de sprijin (logopedic, psihopedagogic, psihologic etc.) pe săptămână, ceea ce este foarte puțin. De exemplu, un copil cu tulburări de spectru autist ar avea nevoie de sprijin 4 ore pe zi, dacă dorim să avem rezultate. Pentru a putea iniția intervenții cu copiii cu dizabilități mai severe sau cu nevoi sporite de suport, excludem 10-14 copii care au făcut progrese, chiar dacă aceștia ar mai avea nevoie de sprijin.” Interviu cu părțile interesate cheie, SAP

În cadrul instituțiilor de învățământ, ca structuri de sprijin educațional sunt înființate comisii multidisciplinare intrașcolare, centre de resurse pentru educația incluzivă (CREI), cadre didactice de sprijin. Potrivit MEC, în martie 2023 existau 990 de CREI, care funcționau în instituțiile de învățământ din țară și 1.366 de cadre didactice de sprijin, care prestau servicii pentru copiii cu CES, inclusiv cu dizabilități.³⁶ În cadrul interviurilor, respondenții au evidențiat insuficiența asistenței psihologice, logopedice și a terapiilor specifice pentru copii cu CES în toate instituțiile de învățământ și în special în IET. Ei au menționat, de asemenea, că majoritatea CREI au fost dezvoltate în instituții de învățământ primar și gimnazial deoarece programul de educație incluzivă la prima etapă s-a concentrat pe aceste niveluri de educație și abia recent a început să fie implementat în IET. De exemplu, o evaluare arată că în 2021, în sistemul de educație timpurie erau angajați 20 de psihologi, 16 psihopedagogi și 126 de cadre didactice de sprijin, în timp ce în șapte raioane nu exista nici un serviciu de sprijin disponibil în cadrul IET.³⁷

Conform prevederilor Codului Educației, personalul din învățământul general, inclusiv IET, este format din personal de conducere (director, director adjunct), personal didactic, personal didactic auxiliar și personal nedidactic. În IET funcțiile didactice sunt următoarele: **educator, cadru didactic de sprijin (pentru copii cu CES), conducător muzical, logoped, psiholog, psihopedagog și metodist**.³⁸ Specialiștii interviuati din sectorul educației au menționat că, cu excepția educatorului, celelalte funcții didactice nu sunt acoperite în IET mici. Conform datelor BNS, în 2022, în IET erau angajate 31.000 de persoane care au desfășurat activitate didactică și nedidactică. Din numărul total de angajați, 12,6 mii de persoane (40,6%) constituie personalul de conducere și didactic, majoritatea fiind femei (97,7%). Din 12,6 mii personal de conducere și didactic, 9,9 mii de persoane (78,6%) activau în calitate de educatori. Din totalul personalului didactic, 48,7% și-au desfășurat activitatea în mediul urban și 51,3% – în mediul rural. Ponderea personalului didactic cu studii superioare/diplomă universitară a fost de 61,7%. În mediul urban - 75,1% din cadrele didactice aveau studii superioare, iar în mediul rural - 48,9%.³⁹

³⁶ MEC. Comunicat de presă din 01.03.2023. Prioritățile în domeniul educației incluzive.

<https://mec.gov.md/ro/content/prioritatile-domeniul-educatiei-incluzive-discutate-la-ministerul-educatiei-si-cercetari>

³⁷ Trofin, L. et al. Educația incluzivă. UNICEF și Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. Evaluarea comună a Programului pentru Dezvoltarea Educației Incluzive 2011 - 2020. Volumul I: Raport de evaluare. Chisinau, 2019, p. 31.

<https://www.unicef.org/moldova/sites/unicef.org.moldova/files/2020-02/Raport-de-evaluarea%20comun%C4%83%20a%20implement%C4%83rii%20programului%20de%20educa%C8%9Bie%20incluziv%C4%83%202011%20%E2%80%93%202020%20%28RO%29.pdf>

³⁸ Codul Educației al Republicii Moldova, art. 53. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133296&lang=ro#

³⁹ BNS. Activitatea instituțiilor de educație timpurie în anul 2022. Comunicat din 09.04.2023.

https://statistica.gov.md/ro/activitatea-institutiilor-de-educatie-timpurie-in-anul-2022-9454_60393.html

Procedura de identificare, referire, evaluare și reevaluare a copiilor cu CES este reglementată de Instrucțiunea privind aplicarea Metodologiei de evaluare a dezvoltării copilului în IET. În cazul IET cu 1-3 grupe, care au un număr mic de copii și cadre didactice, conform Instrucțiunii, poate fi solicitată implicarea, la necesitate, a cadrelor didactice și specialiștilor din alte IET care dispun de logoped, psiholog, psihopedagog. De asemenea, pot fi implicate școala din districtul școlar/localitate și/sau specialiști din medicina primară și asistența socială.⁴⁰ Reprezentantul MEC a comunicat că mai mult de jumătate din IET sunt mici, având 1-3 grupe de copii, în special cele din mediul rural, și există provocări în recrutarea personalului specializat în scop de evaluare a dezvoltării copilului.

Reprezentanții intervievați ai SAP și IET cu practici incluzive au informat că este destul de dificil de acoperit nevoile copiilor din propriul district și că practic nu există resurse umane suficiente și calificate pentru a sprijini alte instituții/raioane. În plus, au menționat drept provocări lipsa și fluctuația de personal, cadrele didactice îmbătrânite, nivelurile salariale inadecvate și dotarea instituțională insuficientă, ceea ce afectează negativ implementarea educației incluzive în cadrul IET. Reprezentantul Universității Pedagogice de Stat a comunicat că în cinci ani au absolvit universitatea aproximativ 400 de logopezi, dar majoritatea nu doresc să se angajeze în IET din mediul rural și doar puțini din aceștia sunt angajați în IET în zonele urbane.

Un alt aspect important al includerii copiilor cu dizabilități și/sau CES în IET este legat de tipul de servicii, pe care instituțiile le prestează. Specialiștii intervievați au comunicat că există mai multe tipuri de servicii disponibile pentru toți copiii, cum ar fi serviciile educaționale care sunt diferite pentru diferite categorii de vârstă și serviciile de îngrijire (alimentare, dormit, supraveghere, inclusiv supravegherea sănătății și siguranței, primul ajutor în caz de urgență). În plus, ar trebui să fie disponibile și servicii de sprijin pentru copiii cu CES și servicii de educație parentală pentru părinții copiilor cu CES, așa cum au menționat doi respondenți în cadrul interviurilor. Analiza de birou arată că MEC a elaborat în 2017 un **pachet standard de servicii care urmează să fie oferite în cadrul IET** pentru fiecare categorie de vârstă. Observăm că pachetul include o gamă largă de servicii de sprijin precum evaluarea dezvoltării copilului, consiliere și asistență psihopedagogică și logopedică, furnizarea de dispozitive și tehnologii asistive și kinetoterapie. Cu toate acestea, documentul nu a fost încă aprobat. Specialiștii intervievați au comunicat că este necesară efectuarea unor modificări sau completări la Codul Educației, estimarea costurilor serviciilor incluse în pachet și aprobarea documentului strategic aferent educației incluzive înainte de promovarea pachetului standard de servicii.

În ceea ce privește **calitatea serviciilor educaționale oferite în cadrul IET** pentru copiii cu dizabilități și/sau CES, analiza actuală nu a reușit să identifice vreo cercetare care să dezvăluie opinia părinților acestui grup țintă. Conform ultimului sondaj CAP, realizat la solicitarea UNICEF în 2018, **nivelul de satisfacție a părinților față de calitatea îngrijirii și a condițiilor din IET este relativ ridicat**. Nouă din zece respondenți exprimându-și satisfacția în acest sens⁴¹, dar datele nu sunt dezagregate pe categorii de părinți (cei care au copii cu dizabilități și cei care au copii tipici). Prin urmare, sunt necesare cercetări suplimentare pentru a explora dacă există diferențe între cele două grupuri de părinți. Cu toate acestea, lipsa sau insuficiența

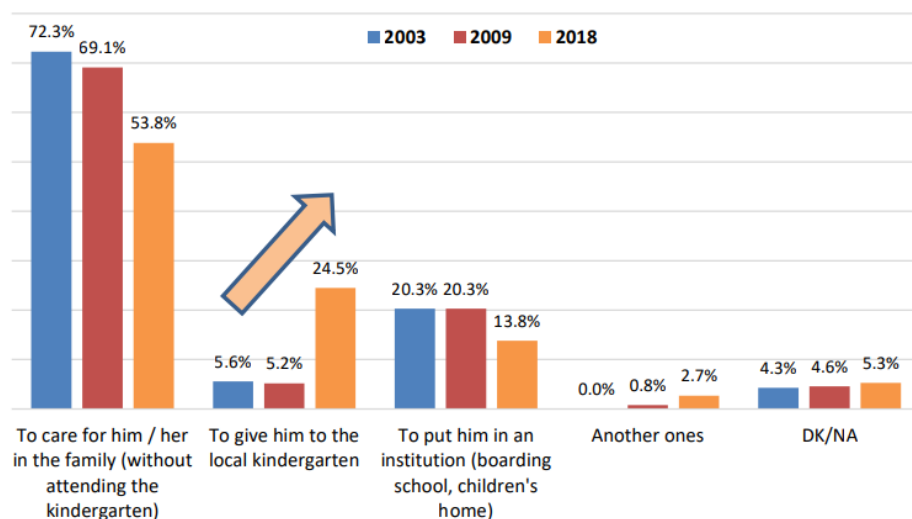
⁴⁰ Ordinul Ministerului Educației, Culturii și Cercetării nr. 343 din 2018 cu privire la aprobarea Instrucțiunii de aplicare în educația timpurie a Metodologiei de evaluare a dezvoltării copilului, art. 22
https://mecc.gov.md/sites/default/files/ordin_343_0.pdf

⁴¹ Cantarji, V., Vlădicescu, N., Vremiş, M. Evaluarea cunoștințelor, atitudinilor și practicilor familiilor privind îngrijirea și dezvoltarea copiilor. UNICEF Moldova, 2018, p.38. Versiunea engleză disponibilă:
<https://www.unicef.org/moldova/media/8201/file/Evaluarea%20cuno%C5%9Ftin%C5%A3elor,%20atitudinilor%20%C5%9Fi%20practicilor%20famiilor%20privind%20C3%AEngrijirea%20C8%99i%20dezvoltarea%20copiilor.pdf>

serviciilor de sprijin în cadrul IET pentru copiii cu dizabilități și/sau CES și lipsa sau deficitul de personal specializat și calificat, în special în zonele rurale, ne permit să concluzionăm că sunt necesare încă multe intervenții pentru a îmbunătăți calitatea educației pentru acest grup țintă.

O altă problemă comunicată de părțile interesate intervievate, legată de înscrierea copiilor cu dizabilități în IET cu destinație generală se referă la percepțiile reticente privind educația incluzivă în rândul părinților copiilor tipici. Potrivit sondajului CAP din 2018, percepțiile generale rămân a fi „de excludere”, 53,8% din respondenți considerând că acești copii ar trebui îngrijiți acasă și 13,8% din respondenți fiind de părere că copii cu dizabilități trebuie îngrijiți în instituții rezidențiale (Figura 3). Pe de altă parte, se constată o creștere considerabilă a populației care susține educația incluzivă (24,5% în 2018 față de 5,2% în 2009 și 5,6% în 2003). Majoritatea respondenților (63,3%) consideră că copiii cu dizabilități se vor dezvolta mai bine dacă merg la grădiniță împreună cu alți copii. Pe de altă parte, nivelul de acceptare în acest sens este mai scăzut dacă întrebarea se referă la tipul de dizabilitate (42,7% - pentru dizabilități mintale și 42,4% pentru deficiențe de auz).⁴²

Figura 3. Opinii privind includerea copiilor cu dizabilități în grădiniță

Sursa datelor: UNICEF Moldova, sondajul CAP 2018

Reprezentanții SAP și IET au comunicat în timpul interviurilor că deseori părinții nu sunt conștienți de întârzierile în dezvoltare ale copilului și refuză să accepte dizabilitatea până când copilul nu se confruntă cu dificultăți de învățare și probleme de adaptare după înscrierea în școala primară. Mulți dintre părinți nu sunt de acord ca copii lor să fie evaluați de către SAP și/sau să primească asistență de la SAP atunci când sunt înscriși în IET din cauza stigmatizării, în special în zonele rurale. Având în vedere aceste dificultăți, părțile interesate intervievate conștientizează necesitatea unor programe, care să se axeze pe dezvoltarea competențelor parentale și pe o mai bună implicare a părinților în activitățile educaționale. Cu toate acestea, mai mulți reprezentanți din sectorul educației au comunicat că nu există suficientă capacitate în rândul personalului IET pentru a desfășura activități regulate pentru dezvoltarea abilităților parentale, în special în cazul părinților cu copii cu dizabilități.

⁴² Cantarji, V., Vlădicescu, N., Vremiș, M. Evaluarea cunoștințelor, atitudinilor și practicilor familiilor privind îngrijirea și dezvoltarea copiilor. UNICEF Moldova, 2018, p.38. Versiunea engleză disponibilă: <https://www.unicef.org/moldova/media/8201/file/Evaluarea%20cuno%C5%9Ftin%C5%A3elor,%20atitudinilor%20%C5%9Fi%20practicilor%20famiiliilor%20privind%20C3%AEngrijirea%20%C8%99i%20dezvoltarea%20copiilor.pdf>

Într-un studiu de cartografiere a programelor de educație parentală, realizat în 2020 de CNPAC în parteneriat cu MEC, au fost identificați 32 de prestatori de programe de educație parentală, majoritatea fiind ONG-uri. Potrivit studiului respectiv, **17% din totalul programelor (9 programe din cele 52 cartografiate) sunt destinate părinților copiilor cu dizabilități și 23,1% (12 programe) se adresează părinților cu copii de vârstă preșcolară.** Studiul atestă o serie de dificultăți cu care se confruntă prestatorii de programe de educație parentală. Acestea se referă la recrutarea părinților-beneficiari ai programului (problemă specificată de 56% dintre prestatori), lipsa sau insuficiența resurselor financiare pentru implementarea programelor (în cazul a 40,6% dintre prestatori), recrutarea formatorilor (37,5% din cazuri), acreditarea programelor (21,9% dintre prestatori au menționat problema respectivă). În plus, studiul concluzionează că nu există standarde naționale de certificare a programelor în domeniul educației parentale și că finanțarea programelor respective are loc, în cea mai mare parte, în cadrul proiectelor finanțate de donatori.⁴³

MEC a informat că în 2018 în parteneriat CNETIF au fost elaborate și aprobate pentru pilotare curriculumul de educație parentală și metodologia de organizare și implementare a programelor de educație parentală. Aproximativ 150 de grădinițe au fost implicate în organizarea de activități care vizează dezvoltarea abilităților parentale. În 2020, în timpul pandemiei, au fost dezvoltate mai multe materiale online pentru ca părinții să își îmbunătățească abilitățile parentale și aproximativ 10.000 de educatori din cadrul IET au fost instruiți pentru a oferi educație parentală. Resursele au fost încărcate pe pagina web a MEC⁴⁴ și abordează diferite subiecte legate de dezvoltarea copilului, îngrijirea, educația, comunicarea, primul ajutor etc. Cu toate acestea, mai mulți participanți la interviuri consideră că programele de educație parentală sunt doar într-un stadiu incipient și că există o nevoie de mai multe resurse (umane și financiare) pentru a organiza aceste activități regulate cu părinții.

Analiza Strategiei sectoriale de cheltuieli 2021-2023 în domeniul educației denotă că **subprogramul bugetar "Educație timpurie" deține cea mai mare pondere din mijloacele financiare planificate în sectorul educației.**⁴⁵ Anual, 370,1 milioane MDL au fost planificate pentru subprogramul respectiv pentru a asigura finanțarea serviciilor educaționale de autoritățile publice locale în perioada 2023-2025.⁴⁶ Totodată, toți specialiștii intervievați din sectorul educației au menționat că **nu există instrucțiuni clare de estimare și alocare a fondurilor pentru educația timpurie incluzivă la nivel local.** Actualmente, primăria și consiliul local decid cu privire la alocarea mijloacelor financiare și nu există o metodologie clară pentru bugetarea și dezvoltarea serviciilor de sprijin pentru copiii cu dizabilități și/sau CES în IET. În cazul localităților cu venituri bugetare modeste, este deosebit de dificil să se identifice resursele necesare pentru educația incluzivă. Potrivit raportului de evaluare a Programului de dezvoltare a educației incluzive, realizat cu sprijinul UNICEF în 2019, este necesară modificarea cadrului normativ care reglementează educația incluzivă la nivelul IET, prin introducerea unui coeficient pentru educația incluzivă în formula de

⁴³ Oceretnii, A., Bătrânescu, V. Cartografierea programelor de educație parentală furnizate în Republica Moldova. Raport de cercetare. CNPAC, Chișinău, 2020, p.11 și p. 24. Disponibil: <https://www.cnpac.md/wp-content/uploads/2020/11/Studiu-pilot-parenting-final.pdf>

⁴⁴ A se vedea pagina web MEC. Resurse pentru cadrele didactice din IET accesibile pe <https://mecc.gov.md/ro/content/resurse-pentru-cadre-didactice-educatia-timpurie> și Resurse pentru părinți <https://mecc.gov.md/ro/content/resurse-pentru-parinti-educatia-timpurie>

⁴⁵ MEC. Strategia sectorială de cheltuieli, 2021-2023. Sectorul Educație. https://mecc.gov.md/sites/default/files/ssc_2021-2023_educatie.pdf

⁴⁶ Ministerul Finanțelor al Republicii Moldova. Cadrul bugetar pe termen mediu, 2023-2025. Disponibil: <https://mf.gov.md/ro/buget/cadrul-bugetar-pe-termen-mediu>

finanțare a IET. Lipsa acestor prevederi împiedică dezvoltarea serviciilor de sprijin, precum CREI, și angajarea cadrelor didactice de sprijin în IET.⁴⁷

În cadrul interviurilor, un reprezentant din sectorul educației și reprezentantul UNICEF a menționat că în 2019 au fost discutate cu MEC mai multe soluții de repartizare echilibrată a finanțelor pentru educația timpurie în mediul urban și rural, pentru instituțiile cu capacitate mare și mică, pentru instituțiile cu program diferit de lucru. UNICEF Moldova a susținut dezvoltarea opțiunilor de finanțare a IET, fiind prevăzuți coeficienți de finanțare specifici pentru educația incluzivă a copiilor cu CES. Cu toate acestea, documentul nu a fost aprobat de către MEC. Keystone Moldova în parteneriat cu MEC a dezvoltat recent un pachet standard de servicii de sprijin pentru realizarea educației incluzive la diferite niveluri de educație, inclusiv la nivelul IET. Serviciile incluse în pachetul standard vizează copiii cu dizabilități senzoriale (auditive și vizuale), tulburări de spectru autist și dizabilități intelectuale.

Pachetul standard include servicii de asistență educațională și asistență specializată oferită copiilor cu dizabilități de către specialiști în cadrul echipelor multidisciplinare, în parteneriat cu părinții/reprezentanții legali/îngrijitorii copilului, pentru a facilita includerea copiilor cu dizabilități în instituțiile de învățământ de toate nivelurile, inclusiv IET. Costurile fiecărui tip de serviciu de asistență au fost estimate per oră, per tip de dizabilitate și severitate în baza unei analize a bunelor practici la nivel național și internațional. Keystone Moldova a prezentat proiectul pachetului de servicii Comisiei parlamentare pentru protecție socială, sănătate și familie. Participanții la atelierul din 18 mai 2023, cărora le-a fost prezentat pachetul standard au sugerat crearea unei coaliții constituite din ONG-uri, IET, părinți ai copiilor cu dizabilități și alți factori interesați, care să pledeze pentru finanțarea pachetului standard de la bugetul de stat.

Analiza de birou și interviurile indică faptul că, la nivel național, mai multe modele de educație incluzivă au fost pilotate în IET de către ONG-uri, precum Keystone Moldova, Lumos Foundation Moldova, FCPS, Pas cu Pas, etc. Personalul didactic din cadrul IET, consultat în timpul evaluării Programul de dezvoltare a educației incluzive 2011 – 2020 în 2019, cunoaște cadrul legal privind reglementarea educației incluzive.⁴⁸ Există IET incluzive care au fost dezvoltate datorită sprijinului financiar și expertizei ONG-urilor specializate în domeniul intervenției timpurii, educației timpurii și dizabilității. Cu toate acestea, este necesar de dezvoltat o metodologie clară pentru extinderea educației incluzive în IET și de asigurat instituționalizarea practicilor incluzive la nivel național. Participanții la cercetare au menționat că **lipsa sau insuficiența materialelor didactice pentru implementarea planurilor educaționale individualizate în cazul copiilor cu dizabilități și/sau CES constituie o lacună**, care necesită abordată în mai multe IET. De asemenea, cooperarea insuficientă între specialiștii de la diferite niveluri de învățământ și din domeniul sănătății și protecției sociale nu permit continuarea serviciilor de sprijin și pregătirea tranziției copilului de la un nivel educațional la nivelul următor.

⁴⁷ Trofin, L. et al. UNICEF și Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. Educația incluzivă. Evaluarea comună a Programului pentru Dezvoltarea Educației Incluzive 2011 - 2020. Volumul I: Raport de evaluare, Chisinau, 2019, p. 31 <https://www.unicef.org/moldova/sites/unicef.org.moldova/files/2020-02/Raport-de-evaluarea%20comun%C4%83%20a%20implement%C4%83rii%20programului%20de%20educa%C8%9Bie%20incluziv%C4%83%202011%20%E2%80%93%202020%20%28RO%29.pdf>

⁴⁸ Ibidem, p. 32.

IDENTIFICAREA TIMPURIE ȘI ROLUL SERVICIILOR SOCIALE CONEXE

Înainte ca copilul să intre în sistemul de educație timpurie, de regulă, lucrătorul medical este primul specialist care trebuie să identifice eventualele probleme în dezvoltarea copilului și să direcționeze părinții către instituțiile abilitate pentru screening, determinarea dizabilității, serviciile de reabilitare sau recuperare. La nivel național, există standarde de supraveghere a creșterii și dezvoltării copilului, care prevăd vizite la domiciliu de către medicul de familie și asistenta medicală în scopul examinărilor preventive. În plus, sunt stabilite teste de screening pentru nou-născuți pentru a detecta deficiențe de auz și vedere, screening pentru fenilcetonurie și alte boli congenitale.⁴⁹ Analiza de birou și interviurile arată că una dintre cauzele identificării tardive a întârzierilor în dezvoltare și a dizabilității la copii este accesul limitat la serviciile de sănătate, în special în zonele rurale (vezi și Studiul de caz Stefan Vodă).

Potrivit datelor Ministerului Sănătății, în anul 2020 în **Republica Moldova erau 4,8 medici de familie la 10 mii de locuitori, față de 7,96 medici de familie la 10 mii de locuitori în Uniunea Europeană**. În unele raioane ale țării, această proporție este cu mult sub media națională. Un medic de familie din mediul rural are la evidență între 3000 - 6000 de locuitori și mai mult în unele cazuri, față de numărul recomandat de 1500 - 2500 de locuitori. Activitatea medicului de familie se concentrează mai mult pe consultațiile oferite în instituții precum centru de sănătate, oficiul medicilor de familie, oficii de sănătate. Majoritatea asistenților medicali activează în principal în oficiile medicilor de familie, iar unii dintre ei îndeplinesc prin cumul și sarcinile asistenților medicali comunitari.⁵⁰

Reprezentantul Ministerului Sănătății a comunicat că în sectorul sănătății, **asistentele medicale au un rol de bază în identificarea timpurie a copiilor care prezintă risc pentru apariția tulburărilor de dezvoltare, a celor cu întârzieri în dezvoltare sau dizabilitate**, ținând cont că este dificil de acoperit toate posturile vacante de medici de familie în special în mediul rural și în raioanele mici. Totuși, în cadrul interviurilor, doi participanți au menționat că asistentele medicale nu reușesc să efectueze vizitele necesare la domiciliu și să implementeze abordările centrate pe persoană în mediul familial al copilului, deoarece sunt și ele supraîncărcate.

Intervenția timpurie în copilărie joacă un rol crucial în localizarea, identificarea și evaluarea tuturor sugarilor și copiilor mici, care sunt suspectați că au întârzieri în dezvoltare sau dizabilități și oferă părinților/îngrijitorilor cunoștințele, sprijinul și abilitățile necesare pentru a satisface nevoile copilului. **Dreptul copiilor cu dizabilități, întârzieri în dezvoltare sau cu risc pentru apariția tulburărilor de dezvoltare la servicii de intervenție timpurie a fost introdus prin Legea 60/2012** care definește intervenția timpurie drept „proces de anticipare, identificare și întreprindere a măsurilor eficiente pentru copil și familie în scop de a minimaliza impactul și consecințele potențial negative ale stării patologice a copilului și de a contribui substanțial la sănătatea și dezvoltarea acestuia”.⁵¹ Pentru implementarea prevederii legale respective, prin Hotărârea Guvernului nr. 816/2016 s-a aprobat Regulamentul-cadru de organizare și funcționare a serviciilor de intervenție timpurie și standardele minime de calitate. Regulamentul-cadru definește serviciile de intervenție timpurie ca fiind ”servicii medicale, sociale și

⁴⁹ Ministerul Sănătății, Muncii și Protecției Sociale al Republicii Moldova. Ordinul nr. 964 din 02.09.2019 cu privire la aprobarea Standardului de supraveghere a creșterii și dezvoltării copilului în condiții de ambulator și a Carnetului de dezvoltare a copilului (F 112/e). https://msmps.gov.md/sites/default/files/legislatie/ordin_nr._964_din_020919.pdf

⁵⁰ Proiectul Hotărârii Guvernului cu privire la aprobarea Strategiei Naționale de Sănătate „Sănătatea 2030”, p. 14-15 <https://particip.gov.md/ro/document/stages/ministerul-sanatatii-prezinta-spre-consultare-publica-proiectul-hotararii-guvernului-cu-privire-la-aprobarea-strategiei-nationale-de-sanatate-sanatatea-2030/10106>

⁵¹ Legea nr. 60/2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități, art. 2 https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133226&lang=ro#

psihopedagogice, oferite copiilor pentru identificarea, evaluarea și asistența tulburărilor de dezvoltare și a riscurilor de apariție a acestora, în vederea stimulării dezvoltării fizice, motorii, senzoriale, inclusiv a vederii și auzului, dezvoltării cognitive, comunicative, sociale, psiho-emoționale și a celei adaptive.”⁵²

Potrivit prevederilor actului normativ menționat, **intervenția timpurie ar trebui să fie asigurată prin colaborare intersectorială între specialiștii din diferite domenii în cadrul unor echipe interdisciplinare în parteneriat cu părinții sau alți reprezentanți legali/îngrijitori ai copilului.** Echipa interdisciplinară include medic pediatru, neurolog pediatru sau specialist în reabilitare, psiholog/psihopedagog, logoped, kinezoterapeut sau asistent medical în reabilitare, asistent medical, asistent social. Beneficiarii serviciilor sunt copiii cu vârsta de până la 3 ani cu tulburări de dezvoltare și risc pentru apariția acestora, precum și părinții/alt reprezentant legal/îngrijitorii copilului, stabiliți în baza criteriilor de eligibilitate pentru programele de intervenție timpurie.

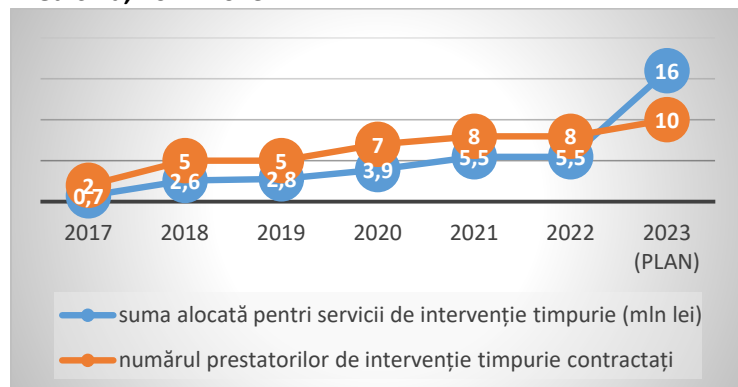
Pentru accesul la servicii se realizează evaluarea situației familiei în conformitate cu procedura managementului de caz în asistența socială. Prestatorul de servicii numește un manager de caz care apoi coordonează și monitorizează procesul de prestare a serviciilor pentru 18-20 de beneficiari. Serviciile de intervenție timpurie pot fi prestate de instituțiile medico-sanitare, organizațiile specializate în domeniul prestării serviciilor medicale, sociale, psihopedagogice, indiferent de tipul de proprietate și forma juridică de organizare.

Cheltuielile de organizare și funcționare a serviciilor de intervenție timpurie sunt acoperite de către prestatorii de servicii. Serviciile sunt finanțate din mijloacele fondurilor asigurării obligatorii de asistență medicală, granturi, donații și alte surse legale. În sistemul asigurării obligatorii de asistență medicală, prestatorii de servicii încheie contracte de acordare a asistenței medicale pentru persoanele asigurate cu Compania Națională de Asigurări în Medicină. Cu toate acestea, nu există prevederi legale privind costurile prestării unor servicii integrate de intervenție timpurie.

În ciuda priorităților politice clare privind dezvoltarea serviciilor de intervenție timpurie și a regulamentului-cadru aprobat, mecanismul de integrare și finanțare a serviciilor sociale și medicale nu este încă reglementat. **Începând cu luna iunie 2016, serviciile de intervenție timpurie au fost incluse în Programul unic al asigurării obligatorii de asistență medicală, în subprogramul bugetar „Asistență medicală de specialitate în ambulatoriu”.** Suma alocată de către Compania Națională de Asigurări în Medicină pentru dezvoltarea și prestarea serviciilor de intervenție timpurie, precum și numărul prestatorilor de servicii contractați a crescut în fiecare an, de la 0,7 milioane lei alocați în 2017 pentru doi prestatori de servicii la 16 milioane lei alocați în 2023 pentru 10 prestatori de servicii (Figura 4).

⁵² Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 816/2016 pentru aprobarea Regulamentului-cadru privind organizarea și funcționarea serviciilor de intervenție timpurie și a standardelor minime de calitate pentru serviciile de intervenție timpurie. Anexa 1, art. 4, p. 15 https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=93683&lang=ro

Figura 4. Contractarea serviciilor de intervenție timpurie de către Compania Națională de Asigurări în Medicină, 2017-2023

Sursa datelor: Compania Națională de Asigurări în Medicină⁵³

În 2023, Compania Națională de Asigurări în Medicină a majorat considerabil finanțarea serviciilor de intervenție timpurie. Astfel, în fondurile asigurării obligatorii de asistență medicală au fost planificate în acest scop 16 milioane de lei, cu peste 11 milioane mai mult decât suma contractată anul precedent. Această creștere a finanțării și a numărului de prestatori de servicii contractați, potrivit Companiei Naționale de Asigurări în Medicină, a fost determinată de creșterea nevoii de servicii de intervenție timpurie pentru copiii cu vârsta 0-3 ani. Bugetul pentru acest tip de servicii a fost estimat în urma mai multor întâlniri cu specialiștii prestatorilor de servicii de intervenție timpurie, în cadrul cărora a fost abordată acoperirea teritorială cu asistență de specialitate. În același timp, a fost extinsă aria de acoperire a serviciilor de intervenție timpurie din fondurile asigurării obligatorii de asistență medicală. Din cei zece prestatori de servicii de intervenție timpurie contractați la nivel național în 2023, șase sunt instituții medicale publice, iar patru sunt ONG-uri.

În cadrul interviului, un prestator de servicii de intervenție timpurie a comunicat că Compania Națională de Asigurări în Medicină nu a elaborat și aprobat încă un model de raportare și indicatori de performanță corespunzători pentru serviciile de intervenție timpurie contractate. Prin urmare, Compania Națională de Asigurări în Medicină nu monitorizează toate tipurile de servicii de intervenție timpurie și nu solicită prestatorilor date dezagregate pe beneficiari primari și secundari ai serviciilor. În plus, mai multe părți interesate intervievate au afirmat că intervenția timpurie este percepută preponderant ca servicii medicale sau de reabilitare de către specialiștii din sectorul sănătății și nu ca servicii medico-sociale. În prezent, UNICEF Moldova efectuează o cartografiere a serviciilor de intervenție timpurie la nivel național pentru a produce o analiză situațională cuprinzătoare. Aceasta va informa măsurile necesare pentru a sprijini dezvoltarea ulterioară a sistemului de intervenție timpurie, potrivit declarației reprezentantei UNICEF Moldova.

O altă provocare este **accesul limitat al copiilor cu dizabilități senzoriale și locomotorii la mijloace și tehnologii asistive și la servicii medico-sociale.** Deși există unele inițiative pentru a asigura accesul la echipamente asistive, acestea nu acoperă nevoile, iar la nivel național nu există un mecanism de colectare

⁵³ Graficul a fost realizat în baza rapoartelor anuale privind executarea fondurilor asigurării obligatorii de asistență medicală pentru 2017-2021, disponibile pe pagina web <http://www.cnam.md/?page=131&> și a comunicatelor de presă ale Companiei Naționale de Asigurări în Medicină privind alocarea mijloacelor financiare pentru intervenția timpurie în 2022 și 2023.

a datelor despre nevoi și de monitorizare a gradului de satisfacere a acestora. Totodată, la nivel raional, se constată o insuficiență de specialiști pregătiți în acest domeniu, care ar putea contribui la îmbunătățirea situației. În ultimii ani se atestă o diversificare a modelelor de intervenție, care sunt dezvoltate și testate cu suportul organizațiilor societății civile prestatoare de servicii sociale și cu suportul partenerilor de dezvoltare. **Accesul la servicii medico-sociale pentru copiii și tinerii cu tulburări de spectru autist sau cu risc de apariție a acestora continuă să fie o provocare**, deși cadrul legal a fost aprobat. Mecanismul alocării resurselor financiare pentru dezvoltarea și prestarea acestor servicii la nivel regional încă necesită a fi definitivat și pus în aplicare.⁵⁴

Analiza documentelor arată că deficitul de servicii sociale în unele unități administrativ-teritoriale privează familiile vulnerabile de asistență și sprijin, printre cele mai afectate grupuri fiind copiii cu dizabilități. De exemplu, serviciul social Echipă Mobilă este disponibil doar în 15 din 35 unități administrativ-teritoriale de nivel 2 (raioane, municipii), serviciul social Sprijin pentru familiile cu copii este disponibil în 11 din 35 unități administrativ-teritoriale de nivel 2 și doar 4 din 35 unitățile administrativ-teritoriale de nivelul 2 au un centru de zi pentru copii.⁵⁵ De asemenea, este de menționat faptul că nu toți copiii eligibili au avut acces la asistență personală, pe lista de așteptare figurând 677 copii la finele anului 2021. Aceștia au reprezentat 32% din copiii eligibili care nu au beneficiat de acest serviciu,⁵⁶ care este unul esențial pentru incluziunea socială a copiilor cu dizabilități severe și pentru accesul acestora la diferite alte servicii.

În cadrul interviurilor, mai mulți specialiști din domeniul educație, inclusiv SAP, au menționat că serviciul social Asistență Personală ar trebui utilizat și pentru sprijinirea copiilor cu dizabilități severe în timpul activităților educaționale. Cu toate acestea, de cele mai multe ori părinții, care sunt angajați în calitate de asistenți personali pentru proprii copii, nu doresc să însoțească copilul la grădiniță sau la școală. Potrivit specialiștilor, Asistența Personală este percepută de mulți părinți mai mult ca sprijin financiar pentru familie decât ca serviciu de suport pentru incluziunea socială.

⁵⁴ Hotărârea Guvernului cu privire la aprobarea Programului Național pentru Protecția Copilului pe anii 2022 – 2026 și a Planului de acțiuni pentru implementarea acestuia (325/MMPS/2022), p. 12 <https://cancelaria.gov.md/ro/content/cu-privire-la-aprobarea-programului-national-pentru-protectia-copilului-pe-anii-2022-2026-si>

⁵⁵ MMPS. Reforma sistemului de asistență socială RESTART: pentru acces echitabil la servicii sociale de calitate, p. 5 https://social.gov.md/wp-content/uploads/2023/05/Reforma-sistemului-de-asistenta-sociala_FINAL-1.pdf

⁵⁶ Agenția Națională Asistență Socială. Republica Moldova: Copiii beneficiari ai serviciilor sociale în 2021. Buletin statistic, Iunie 2022, p.11 https://www.anas.md/wp-content/uploads/2022/07/Buletin-Statistic-ANAS_Copii.pdf

ACCESUL COPIILOR REFUGIAȚI LA EDUCAȚIE TIMPURIE ȘI LA SERVICII SOCIALE CONEXE

Potrivit datelor Guvernului și UNHCR, Republica Moldova a primit 822393 de refugiați ucraineni și resortisanți ai țărilor terțe de la invazia rusă a Ucrainei din 24 februarie 2022 și până la 14 mai 2023. Dintre aceștia, 108.620 au rămas în țară, conform situației din 14 mai 2023.⁵⁷ Guvernul Republicii Moldova a dat dovadă de liderism în a răspunde nevoilor de protecție ale refugiaților care au fugit de războiul din Ucraina. Organizațiile societății civile, grupurile de voluntari și cetățenii individuali s-au mobilizat pentru a oferi sprijinul necesar încă din primele zile de război.

În timp ce Guvernul continuă să răspundă acestor provocări, răspunsul la situația de criză este completată și sprijinită de eforturile partenerilor în cadrul FCR. **În 2022, 42 de parteneri guvernamentali și organizații umanitare s-au alăturat eforturilor de a oferi servicii de protecție și asistență umanitară multisectorială refugiaților din Ucraina**, resortisanților țărilor terțe și altor persoane vulnerabile, care au necesitat suport, ajungând la aproximativ 128.000 de beneficiari. Printre realizările principale se numără asistența în numerar a 108.000 de persoane, bunuri livrate pentru 89.000 de persoane, sprijinirea a 128.000 de persoane cu asistență alimentară, furnizarea de servicii de protecție pentru 118.000 de persoane, facilitarea accesului la servicii de sănătate pentru 16.000 de persoane și la servicii de educație pentru 1.800 de copii.⁵⁸

UNICEF Moldova a jucat un rol cheie în răspunsul la criza refugiaților și a investit peste 16,5 milioane USD în sistemele de servicii de protecție a copilului și familiei, precum și în programe de urgență pentru refugiați în parteneriat cu MMPS și Primăria municipiului Chișinău în 2022. Intervențiile s-au concentrat pe dezvoltarea și consolidarea serviciilor pentru copiii vulnerabili din Republica Moldova și pentru cei refugiați, inclusiv pentru îngrijitorii acestora, ca răspuns la presiunea crescută asupra sistemului de protecție socială din cauza situației de urgență din Ucraina. Acestea au inclus Sprijin pentru familiile cu copii, Asistență personală pentru copiii cu dizabilități severe, Asistență parentală profesionistă și Casă de copii de tip familial, Centru maternal, Grădiniță; Centru de zi pentru copiii din familii în situație de risc și servicii de suport pentru o viață independentă pentru tineri.⁵⁹

Pentru a răspunde nevoilor urgente ale copiilor și familiilor din Ucraina care trec granița Republicii Moldova, **UNICEF a activat „Punctele albastre”, care reprezintă centre de sprijin pentru copii și familii, situate de-a lungul rutelor de tranzit al refugiaților.** „Punctele albastre” oferă familiilor și copiilor servicii care răspund nevoilor lor urgente: informare și consultare, spații prietenoase pentru copii, consiliere psihologică, servicii de igienă, sănătate și nutriție, precum și servicii de consiliere juridică de bază și referire la servicii specializate în cazurile de violență sau urgențe de sănătate. Unsprezece „Puncte albastre” sunt funcționale în Moldova, dintre care cinci sunt situate la punctele de frontieră și unul la aeroport. ONG-urile intervievate care prestează servicii în cadrul „Punctelor albastre” au informat că utilizează

⁵⁷ Conform Portalului de date UNHCR. Republica Moldova. Datele din 14 mai 2023

<https://data.unhcr.org/en/country/mda>

⁵⁸ UNHCR. Comunicat de presă din 03.03.2023. O coaliție umanitară largă lansează un plan comun pentru 2023 în scopul susținerii răspunsului Republicii Moldova la criza refugiaților. Versiunea engleză disponibilă:

<https://www.unhcr.org/md/en/15929-230303.html#:~:text=In%202023%2C%20a%20combination%20of,reach%20refugees%20and%20Moldovans%20alike>

⁵⁹ UNICEF Moldova. Raport anual al Oficiului de Țară pentru 2022, p. 2. Versiunea engleză disponibilă:

<https://www.unicef.org/media/136201/file/Moldova-2022-COAR.pdf>

modalitatea de referire a cazurilor pentru protecția copilului elaborată de UNHCR.⁶⁰ Copii cu dizabilități refugiați sunt referiți către organizațiile indicate ca puncte focale în pachetul privind referirea cazurilor, cum ar fi Serviciul de asistență telefonică gratuită pentru persoane cu dizabilități operat de Keystone Moldova, Echipa Mobilă, Centru de zi de reabilitare pentru copii cu dizabilități din Criuleni.

La 15 martie 2022, MEC a aprobat Instrucțiunea privind încadrarea în instituțiile de învățământ general din Republica Moldova a copiilor din familii refugiate din Ucraina, stabilind responsabilitățile fiecărui actor implicat, precum Organul local de specialitate în domeniul învățământului, conducătorii instituțiilor de învățământ, cadre didactice și psihologi.⁶¹ În același timp, MEC a aprobat o listă de IET și de școli din fiecare raion/municipiu cu datele de contact ale acestora, iar procedurile de înscriere în limbile română, rusă și ucraineană au fost încărcate pe pagina web a MEC și partajate cu partenerii.⁶² Cu toate acestea, numărul copiilor ucraineni înscriși în sistemul național de învățământ a rămas foarte scăzut, potrivit MEC. Reprezentantul MEC a comunicat că unul dintre motive a fost preferința părinților de a opta pentru studii online cu profesori ucraineni.

Conform rezultatelor evaluării rapide a nevoilor efectuate în 2022 și prezentate de Grupul de lucru Educație din cadrul FCR, **aproximativ jumătate dintre copiii refugiați de vârstă preșcolară nu participau la nicio activitate educațională în 2022.** Comparativ cu alte grupe de vârstă, participarea la activitățile de educație non-formală a fost cea mai mare în cazul copiilor de vârstă 0-7 ani, dar nu a depășit 30%. Nivelul de participare la educație a fost foarte scăzut pentru ambele sexe. Cu toate acestea, băieții nu participă la nicio activitate educațională în proporție mai mare (52%) comparativ cu fetele (42%). În plus, fetele participă la educația formală într-o proporție mai mare decât băieții, indiferent de limba de predare. Conform evaluării respective, 10% dintre copiii incluși în eșantion prezentau dizabilități (nevoi speciale), fiind concentrați în municipiul Chișinău.⁶³

Sondajul menționat a oferit informații referitoare la motivele, pentru care părinții nu-și înscriu copiii de vârstă preșcolară (3-6 ani) în IET. Cele mai frecvente două răspunsuri primite la această întrebare au fost „Nu știu” (33%) și „Nu am vrut” (20%), subliniind un anumit grad de indecizie și ezitare din partea părinților pentru școlarizarea copiilor mici în Moldova. Participarea acestui grup de vârstă la învățarea online este limitată considerabil în comparație cu participarea copiilor mai mari la această formă de educație. În ciuda complexității implicării efective a copiilor mici în învățarea online, accesul relativ scăzut al acestora poate fi explicat parțial prin materialele insuficiente disponibile în prezent pentru această categorie de vârstă. Cu excepția câtorva cursuri video, precum cele oferite de grădinița online NUMO, dezvoltată în comun de Ministerul Educației din Ucraina și UNICEF Ucraina, majoritatea celorlalte platforme de învățare online acoperă clasele primare și cele gimnaziale.

Spre deosebire de copii refugiați din alte grupe de vârstă, care urmează învățământul formal în Republica Moldova, copii de vârstă preșcolară frecventează preponderent IET cu predare în limbă română decât cele

⁶⁰ Platforma de referire pentru protecția copilului este parte a pachetului privind referirea de urgență între Agențiile din cadrul FCR, care descrie principiile directe și procedurile de răspuns în cazurile de protecție a celor afectați de situația din Ucraina. Versiunea engleză disponibilă: <https://data.unhcr.org/es/documents/details/92330>

⁶¹ Instrucțiunea privind încadrarea în instituțiile de învățământ general din Republica Moldova a copiilor din familii refugiate din Ucraina. Ordinul MEC nr. 178 din 15.03.2022. https://mec.gov.md/sites/default/files/ordin_mec_178_instructiune_0.pdf

⁶² Toate informațiile privind procedurile de înscriere în instituțiile de învățământ și lista acestora sunt disponibile pe pagina web a MEC <https://mec.gov.md/ro/content/procedura-pentru-incadrarea-copilor-din-familii-refugiate-din-ucraina-institutiile-de>

⁶³ Moldova: Evaluarea rapidă a nevoilor în domeniul educației. Grupul de lucru Educație din cadrul FCR (Iunie 2022), p.20 Versiunea engleză disponibilă: <https://reliefweb.int/report/moldova/education-rapid-needs-assessment-moldova-inter-agency-refugee-education-working-group-june-2022>

cu predare în limba rusă. Această tendință unică indică o mai mare disponibilitate și interes al părinților refugiați de a facilita integrarea copiilor în învățământul de masă din Republica Moldova de la o vârstă fragedă.⁶⁴ Se pare că această tendință nu se adevărește în cazul copiilor refugiați cu dizabilități. Interviuurile cu specialiștii și FDG cu părinții relevă faptul că copiii cu dizabilități practic nu sunt înscriși în IET și, pe lângă alte bariere, bariera lingvistică constituie una dintre ele.

Datele UNHCR din 14 mai 2023 arată că în Republica Moldova erau în total **48.438 de copii refugiați cu vârsta 0-18 ani**. (Băieți: 24.463 refugiați ucraineni și 536 cetățeni ai țărilor terțe veniți din Ucraina; fete: 22.990 refugiate ucrainene și 449 cetățene ale țărilor terțe venite din Ucraina).⁶⁵ **Nu există o evidență a copiilor refugiați cu dizabilități de vârstă preșcolară în Republica Moldova** deoarece colectarea datelor în cazul persoanelor refugiate nu este dezagregată pe criteriul de dizabilitate și pe grupe de vârstă (se face distincție doar între copii și adulți).

Potrivit unei prezentări realizate de MEC în martie 2023, în Republica Moldova erau **doar 1.862 de copii ucraineni refugiați înscriși în 228 de instituții educaționale de toate nivelurile**, inclusiv 701 de copii de vârstă preșcolară înscriși în IET. MEC a precizat că părinții copiilor care sunt înscriși în clase cu statut de elevi au decis să rămână în Republica Moldova aplicând pentru protecție temporară. Părinții copiilor care frecventează instituțiile educaționale în calitate de audienții rămân nehotărâți cu privire la șederea lor în Republica Moldova, copiii lor continuând să urmeze și cursuri online oferite de școlile din Ucraina.⁶⁶

Cel mai mare număr de copii refugiați înscriși în sistemul național de învățământ a fost atestat în municipiul Chișinău. Potrivit viceprimarului municipiului Chișinău, **1480 de copii refugiați au fost înregistrați în instituțiile de învățământ din Chișinău până în februarie 2023**. Dintre aceștia, 558 de copii au participat zilnic la lecții în școli și **800 de copii au fost înscriși în grădinițe, dar doar 319 din ei le-au frecventat zilnic**. Aproximativ 250 de copii refugiați au participat la activitățile organizate în cadrul centrelor de creație, centrelor comunitare pentru copii și tineri din Chișinău, iar 11 copii refugiați au fost înscriși în instituțiile municipale de educație artistică extrașcolară.⁶⁷

Reprezentanta Direcției Generale Educație, Tineret și Sport din municipiul Chișinău a comunicat că **peste 200 de copii refugiați înscriși în IET au părăsit deja țara**. În cadrul interviului, funcționara a explicat că multe IET din Chișinău nu sunt pregătite să înscrie copii cu dizabilități, atât locali, cât și refugiați, din cauza lipsei de personal și a serviciilor de sprijin și a lipsei de spații pentru a crea CREI în grădinițele deja supraaglomerate. În plus, în Chișinău există IET cu destinație specială destinate copiilor cu dizabilități care au specialiști în kinetoterapie, logopezi, psihopedagogi, care lipsesc în majoritatea IET cu destinație generală (pentru copiii tipici).

Analiza a identificat că diferite părți interesate au oferit diferite activități educaționale non-formale pentru copii în centrele de plasament temporar pentru refugiați. Potrivit Directoarei Agenției Naționale de Asistență Socială, la începutul lunii aprilie 2023, în cele **62 de centre de plasament temporar pentru refugiați operaționale la nivel național, erau plasați 2590 de refugiați**, dintre care 960 de copii (**105 copii**

⁶⁴ Moldova: Evaluarea rapidă a nevoilor în domeniul educației. Grupul de lucru Educație din cadrul FCR (Iunie 2022), p.13. Versiunea engleză disponibilă: <https://reliefweb.int/report/moldova/education-rapid-needs-assessment-moldova-inter-agency-refugee-education-working-group-june-2022>

⁶⁵ Potrivit tendințelor zilnice privind populația de refugiați în Republica Moldova, actualizată pe portalul de date UNHCR <https://data.unhcr.org/en/dataviz/248?sv=0&geo=680>

⁶⁶ UNHCR. Situația din Ucraina: Moldova. Procesul verbal al Grupului de lucru Educație din cadrul FCR (30 Mar 2023). Versiunea engleză disponibilă: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/100315>

⁶⁷ Ibidem

din grupul de vârstă 0-2 ani și 855 de copii din grupul de vârstă 3-18 ani). În centrele de plasament temporar pentru refugiați locuiau în total 111 persoane refugiate cu dizabilități, dar nu a fost posibilă identificarea numărului de copii de vârstă preșcolară cu dizabilități, deoarece Agenția Națională de Asistență Socială nu colectează date centralizate dezagregate pe grupe de vârstă și dizabilități.

Interviurile arată că mai multe ONG-uri locale și organizațiile umanitare au oferit **consiliere psihologică** părinților și copiilor din centrele de plasament temporar pentru refugiați. Directorul Agenției Naționale de Asistență Socială a menționat că a existat o colaborare foarte bună a Agenției cu ONG-urile, ceea ce a făcut posibilă organizarea de diverse activități cu copiii refugiați precum ateliere de creație, excursii, vizite la muzee, la teatru, la grădina zoologică. În plus, copiii din centrele de plasament temporar pentru refugiați au primit cărți, jucării, computere etc.

UNICEF Moldova a comunicat că au fost create **12 spații prietenoase copiilor în șase raioane și două municipii, fiind dotate cu echipamente de joacă, jucării, cărți și materiale didactice pentru desen, decupat, colaj, modelat etc.** Cu toate acestea, două ONG-uri au menționat că voluntarii care activează în cadrul spațiilor prietenoase copiilor nu au capacitatea de a lucra cu copiii cu dizabilități. Au fost oferite exemple când unii voluntari nu a reușit să se adapteze nevoilor copiilor mici cu comportamente problematice. AVE Copii a informat că organizația oferă servicii educaționale pentru copiii moldoveni și refugiați în Centrul de zi, precum și în Spații prietenoase copiilor care funcționează ca o Ludotecă. Aproximativ 25 de copii refugiați și moldoveni participă zilnic la activități în cadrul unui spațiu prietenos copiilor, ponderea estimată a copiilor refugiați fiind de aproximativ 40%. Pentru a sprijini copiii cu dizabilități, organizația a donat laptopuri în scop de facilitare a învățării online.

Specialiștii intervievați din sectoarele protecție socială și educație au declarat că au fost organizate numeroase activități de consolidare a capacităților părților interesate, implicate în răspunsul la criza refugiaților în scopul creșterii calității serviciilor oferite. Specialiștii în protecția drepturilor copilului din cadrul structurilor teritoriale de asistență socială, asistenții sociali comunitari, polițiștii au fost instruiți în abordarea situațiilor de risc ale copiilor refugiați de toate vârstele. UNICEF Moldova a sprijinit organizarea de instruiți pentru educatoarele din grădinițele în care au fost înscrși copii refugiați în cadrul proiectului CNETIF. Ulterior, conform MEC, **educatorii, vorbitori de limbă rusă sau ucraineană, au organizat activități educaționale cu copiii de vârstă preșcolară și activități cu părinții acestora pentru a le oferi suport psiho-emoțional și a le consolida abilitățile parentale.**

În ciuda eforturilor tuturor părților interesate de a facilita includerea copiilor refugiați în sistemul educațional național, rata de înscriere a acestora este încă scăzută. Situația copiilor refugiați cu dizabilități și/sau CES de vârstă preșcolară pare să fie mai proastă din cauza lipsei de date privind locația și nevoile acestor copii. Keystone Moldova, care coordonează Sub-grupul de lucru pentru dizabilități în cadrul Grupului de lucru Protecție al FCR, a comunicat că problemele legate de includerea copiilor refugiați cu dizabilități sunt abordate în mod regulat în cadrul ședințelor de lucru ale FCR. Pentru a răspunde nevoilor copiilor mici cu dizabilități refugiați din Ucraina și ale părinților acestora, organizațiile membre ale Sub-grupului de lucru pentru dizabilități oferă informații, consiliere, servicii de transport adaptat, medicamente, alimentație specială (fără gluten, fără zahăr), dispozitive asistive, servicii de reabilitare, educație non-formală etc. Cu toate acestea, există factori individuali și instituționali care împiedică includerea copiilor refugiați în sistemul educațional național, care sunt prezentați în continuare.

Experiența părinților refugiați în accesarea serviciilor pentru copiii cu dizabilități, întâzieri în dezvoltare și/sau CES

Rezultatele DFG cu părinții copiilor de vârstă mică cu dizabilități sau întâzieri în dezvoltare au scos în evidență o serie de provocări legate de accesul la servicii în Republica Moldova.

Acordarea statutului de protecție temporară

O treime dintre părinții refugiați participanți la DFG, care au închiriat apartamente/case, au comunicat dificultăți în obținerea statutului de protecție temporară. Principalele motive invocate țin de absența proprietarilor apartamentului/ casei, care „nu locuiesc în Moldova în această perioadă” și/sau „refuză să semneze actele necesare pentru protecția temporară, pentru a evita plata impozitului pe venit din închirierea apartamentului”. Unii părinți recomandă simplificarea procedurii de acordare a statutului de protecție temporară (de exemplu, prin semnarea unei declarații pe propria răspundere de către persoana refugiată cu privire la adresa temporară de reședință, care ar putea fi verificată și confirmată ulterior de către autoritățile sau instituțiile locale prin vizite la domiciliu). Trei părinți nu cunoșteau procedura de acordare a statutului de protecție temporară și doi dintre ei au comunicat că nu au solicitat protecția temporară, deoarece „Este dificil de planificat șederea în Moldova pentru o perioadă atât de lungă”. În cazul refugiaților, care locuiesc în regiunea transnistreană, obținerea statutului de protecție temporară pare a fi imposibilă.

„Locuiesc la Tiraspol și am vrut să aplic pentru protecție temporară, dar operatorul mi-a spus că nu poate primi documente de la refugiații care locuiesc în Transnistria”. FGD, mamă refugiată

Informarea privind serviciile disponibile pentru copiii mici

Părinții participanți la DFG au aflat despre serviciile disponibile pentru copiii mici în Republica Moldova din diferite surse. Cel mai des menționate au fost ONG-urile locale care furnizează servicii refugiaților cu dizabilități (Keystone Moldova, SOS Autism, Voinicel), alți părinți refugiați, precum și părinți din Republica Moldova cu copii mici, vecini, voluntari, care acordă suport refugiaților. Exemplele de mai ilustrează modul în care părinții refugiați au fost informați cu privire la serviciile disponibile pentru copii.

„Am participat la o întâlnire organizată de Keystone Moldova și m-au pus în contact cu alți părinți refugiați care au copii mici și așa am aflat că există servicii de intervenție timpurie în Moldova, unde pot să sun sau să merg.” DFG, mamă refugiată

„O organizație m-a pus în contact cu un logoped refugiat din Odesa, care locuiește acum în Moldova și am fost foarte bucuroasă să pot merge la un specialist care vorbește aceeași limbă, pe care o vorbește copilul meu” DFG, mamă refugiată

„M-am adresat la asistentul social comunitar pentru a întreba despre serviciile pentru copiii refugiați cu dizabilități și mi-a spus să caut ONG-uri care oferă servicii refugiaților”. DFG, mamă refugiată

Ca urmare a informării cu privire la serviciile disponibile, patru părinți au comunicat că au accesat servicii de intervenție timpurie gratuite și cinci părinți au accesat servicii cu plată (centru privat de educație timpurie, centru privat de zi, servicii logopedice, servicii psihologice și kinetoterapie), toate fiind situate în municipiul Chișinău.

Accesul la serviciile de sănătate

Începând cu 1 martie accesul la serviciile de sănătate este condiționat de acordarea statutului de protecție temporară. Mai mulți părinți refugiați au comunicat că nu știu dacă trebuie să procure polița de asigurare medicală obligatorie pentru a avea acces la servicii de sănătate, dacă nu sunt angajați în câmpul muncii. În același timp, potrivit acestora, după intrarea în vigoare a prevederilor privind protecția temporară, accesul la serviciile medicale de specialitate a fost limitat pentru cei care nu au reușit să obțină statutul.

„Copilul meu a avut dureri de urechi și disconfort, dar acest lucru nu a fost considerat o urgență medicală. Medicul de familie mi-a spus că fără statut de protecție temporară nu poate să-mi dea îndreptare la medicul specialist. Proprietarul apartamentului nu se află în țară și nu pot depune actele necesare pentru a obține statutul. A trebuit să merg la o clinică privată și să plătesc pentru consultație și tratament.” DFG, mamă refugiată

„Am așteptat două ore sub ușa medicului de familie, deși copilul avea febră. Nu ne-am putut programa, pentru că încă nu am obținut statutul de protecție temporară.” DFG, mamă refugiată

„Suntem de un an în Moldova. Anul trecut copilul meu a beneficiat de consultații medicale gratuite și am făcut diferite analize de sânge la policlinică. Acum ne-am trezit în situația în care trebuie să plătim pentru că nu avem statut de protecție temporară și nu știu cum l-am putea obține dacă este imposibil să primim codul personal fără dovada domiciliului. Proprietarul casei este acum în Ucraina și nu se va întoarce curând.” DFG, mamă refugiată

Un părinte a menționat lipsa specialiștilor în instituțiile de sănătate publică care să ofere serviciile necesare. *„Nu există kinetoterapeut în policlinica noastră de sector. Copilul meu are nevoie de masaj și merg la o clinică privată. Sunt mulțumită de calitatea serviciilor, dar ședințele sunt scumpe acolo.” DFG, mamă refugiată*

Mai mulți părinți au raportat că înainte de 1 martie au beneficiat de diferite tipuri de servicii gratuite, iar după intrarea în vigoare a prevederilor de protecție temporară trebuie să plătească pentru aceste servicii. *„Copilul meu are probleme cu dinții. Am beneficiat de servicii stomatologice gratuite la clinica municipală înainte de 1 martie, iar acum trebuie să plătim pentru a termina tratamentul.” DFG, mamă refugiată*

„Am înscris copilul la grădiniță, dar nu poate merge acolo, pentru că nu suportă zgomotul, sunt prea mulți copii în grupă. Am ales să mergem 3-4 ore pe zi la centrul educațional privat Sf. Ana. Ne ajută psihologul de acolo, dar mergem și la un neurolog la o clinică privată.” DFG, mamă refugiată

Ca aspect pozitiv a fost menționat accesul la vaccinuri. Vaccinarea este considerată o urgență medicală și majoritatea participanților la DFG au confirmat că copii lor au fost vaccinați la timp în Republica Moldova, au fișe medicale și au făcut programări cu medicul pediatru în scop de vaccinare. Un părinte a informat că nu poate înscrie copilul la grădiniță pentru că *„copilul are o dizabilitate și nu poate fi vaccinat”*.

Accesul la serviciile de intervenție timpurie

Doar trei din 16 participanți la DFG au beneficiat de servicii gratuite de intervenție timpurie la centrele Tony Hawks și Voinicel, care le-au oferit evaluare complexă, reabilitare medicală și consiliere psihologică, iar un părinte a comunicat că copilul a beneficiat de terapia ABA oferită de SOS Autism.

Părinții refugiați care au beneficiat de servicii de intervenție timpurie sunt satisfăcuți de calitatea serviciilor. Ei au comunicat că în urma intervențiilor au învățat *„cum să relaționeze mai bine cu copilul”*,

„cum să se joace cu copilul și ce jucării să aleagă”, „cum să minimizeze accesul micuțului la gadgeturi”, „cum să maseze corect copilul”, „cum să se îmbrățișeze cu copilul când este supărat” etc.

Un părinte a comunicat că motivul pentru care nu a mers la un centru de intervenție timpurie ține de listele lungi de așteptare și de criteriile de eligibilitate, decizia ei bazându-se pe opinia altor părinți.

„Alți părinți mi-au spus că este dificil să găsesc un centru de intervenție timpurie disponibil, pentru că acolo lista de așteptare este prea lungă. Îți poate veni rândul peste 6 luni”. FGD, mamă refugiată

De asemenea, unii părinți consideră că centrele de intervenție timpurie acordă prioritate copiilor cu afecțiuni mai grave de sănătate.

”Sunt copii mult mai gravi, a mea, cred, nu are nicio problemă serioasă.” DFG, mamă refugiată

Accesul la serviciile de educație timpurie

Doar trei din 16 participanți la DFG au comunicat că copiii lor sunt înscriși în IET, doi dintre ei în municipiul Chișinău și unul într-un raion. Părinții refugiați care locuiesc la Chișinău au aflat despre grădinițele supraaglomerate de la administrația IET. Doi părinți au comunicat că administrația grădiniței a fost rezervată cu privirea la înscrierea copiilor cu tulburări de spectru autist. Cei care au dorit să-și înscrie copiii în IET au găsit soluții, în timp ce, părinții care au 2-3 copii, dintre care unul este sugar, au ezitat să-și înscrie copiii mai mari la grădiniță pentru că *„oricum stau acasă cu cel mic”*.

„Aștept de câteva luni să-mi înscriu copilul la o grădiniță din Chișinău, dar mi-au spus că nu sunt locuri nici măcar pentru copiii moldoveni. Din discuția cu mămicile din curte, am identificat un centru de zi pentru copii și fiica mea merge acolo jumătate de zi.” DFG, mamă refugiată

„Nu era loc în grădiniță lângă casa în care locuim și a trebuit să căutăm o altă grădiniță cu limba rusă de predare, dar este foarte departe de apartamentul nostru. Schimbăm 2 troleibuze pentru a ajunge acolo.” DFG, mamă refugiată

„Nu există personal disponibil care să se ocupe de copiii cu nevoi specifice și mai ales de cei cu dizabilități sau cu autism. Copilul meu nu mai merge acolo. Caut alte servicii.” DFG, mamă refugiată

Problemele privind îngrijirea și educația copiilor, cu care se confruntă cel mai adesea părinții refugiați în Republica Moldova, se referă la:

- **Bariere lingvistice**

”Mi s-a spus că sunt puține grădinițe/grupe în grădinițele cu limba rusă de predare. Mi-a fost teamă că copilul meu va avea dificultăți în înțelegerea unei limbi noi.” DFG, mamă refugiată (copilul nu frecventează nici o IET)

- **Lipsa de informații despre serviciile de sprijin pentru copiii cu dizabilități**

„Nu există niciun loc unde să găsesc informații despre serviciile disponibile pentru copiii cu dizabilități, cum le putem accesa, care sunt procedurile de urmat.” DFG, mamă refugiată

- **Dificultăți de accesare a serviciilor disponibile fără o recomandare medicală**

„La grădiniță există logopedă, dar este supraîncărcată și este greu să ajungi la ea dacă copilul nu are un diagnostic. Copiii care au un diagnostic medical confirmat sau o dizabilitate au prioritate.” DFG, mamă refugiată

„Copilul meu are aproape 3 ani și nu vorbește, dar logopedul de la grădinița noastră nu se ocupă de copii atât de mici. Mi-a spus să merg la policlinică și să fac investigații mai întâi.” DFG, mamă refugiată

- **Servicii inaccesibile pentru a răspunde nevoilor complexe ale copiilor cu dizabilități severe**

„Copilul meu are dizabilități severe și avem nevoie de neuro-psiholog, kinetoterapeut și logoped. Nu știu unde să merg pentru a primi aceste servicii gratuit și știu că aceste servicii sunt, de obicei, scumpe. Acum

sunt în căutare de informații și în funcție de prețul unei ședințe de reabilitare, voi alege unde și la ce specialiști să merg.” DFG, mamă refugiată

- **Servicii nedisponibile în zona de reședință**

„Locuim într-un sat din nordul Moldovei. Acum câteva luni, am fost la spitalul raional cu copilul când era bolnav. Medicul de la spital ne-a îndrumat la Centrul Voinicel situat în Chișinău pentru o evaluare deoarece bănuia că copilul are o formă de autism. Așa ne-am mutat la Chișinău.” DFG, mamă refugiată

- **Înteruperea serviciilor**

„Copilul meu nu se dezvoltă bine din punct de vedere fizic. În Ucraina, făcea reabilitare medicală și a făcut progrese bune. Acum, pentru a beneficia de reabilitare în Moldova, trebuie mai întâi să mergem la medicul ortoped pentru consultații și recomandări. Nu ne putem înscrie la medicul ortoped până când nu confirmăm statutul de protecție temporară.” DFG, mamă refugiată

- **Atitudini discriminatorii față de copiii cu tulburări de spectru autist în spații publice**

„Oamenii din jur nu înțeleg că copilul meu are probleme de comunicare și de comportament, îl consideră prost educat. Au fost cazuri când am primit comentarii nepoliticoase legate de comportamentul copilului meu.” FGD, mamă refugiată

Pe lângă problemele legate de accesul la servicii pentru copil, mulți părinți refugiați au comunicat probleme legate de angajarea în câmpul muncii, care afectează direct decizia acestora de a-și înscrie copilul în IET. Majoritatea părinților participanți la DFG nu erau angajați în Republica Moldova. Au fost menționate diferite motive, cum ar fi: „Nu există un loc de muncă disponibil care să corespundă calificărilor mele.”; „Este necesar să termin cursul de formare profesională pentru a mă angaja.”; „Angajatorii nu sunt dispuși să mă angajeze pentru o perioadă scurtă de timp.”; „Este dificil să găsesc un loc de muncă cu normă redusă și nu pot avea un loc de muncă cu normă întreagă din cauza programului copilului meu la centrul privat.”; „Sper să mă întorc în Ucraina și să reiau activitatea la locul de muncă anterior.” Între timp, unii dintre ei consideră că pot avea grijă de copil acasă și pot participa, atunci când este posibil, la diferite activități disponibile în comunitate.

Studiul de caz Ștefan Vodă – o privire de ansamblu asupra capacității instituționale de a răspunde nevoilor copiilor cu dizabilități și/sau CES

Raionul Ștefan Vodă este o unitate administrativ-teritorială din partea de sud-est a Republicii Moldova, cu o suprafață de 998 km pătrați, situat granița de stat cu Ucraina, la 100 km de capitala țării, Chișinău. Raionul are 26 de localități, cuprinzând orașul Ștefan Vodă și 25 de sate.⁶⁸ În ianuarie 2022, populația totală cu reședință obișnuită în raionul Ștefan Vodă a fost de 49206, inclusiv 2963 copii cu vârsta 0-4 ani și 3072 copii cu vârsta 5-9 ani.⁶⁹ Cu toate acestea, datele statistice și interviurile cu specialiști sugerează o **tendință îngrijorătoare de scădere a numărului de copii în fiecare an, aceasta fiind atribuită în primul**

⁶⁸ Potrivit paginii web a Consiliului Raional Ștefan Vodă, rubrica Pașaportul raionului <https://stefan-voda.md/pasaportul%20raionului/>

⁶⁹ BNS. Banca de date statistice. Statistica Regională. Populația cu reședință obișnuită pe grupe de vârste, raioane, medii și sexe, la începutul anului, 2014-2023. Anul 2022. Notă: Statistica regională oferă date pentru grupele de vârstă 0-4 ani și 5-9 ani, care sunt diferite de grupele de vârstă de interes pentru cercetarea noastră, educația ante-preșcolară (0-2 ani) și preșcolară (3-6/7 ani). https://statbank.statistica.md/PxWeb/pxweb/ro/60%20Statistica%20regionala/60%20Statistica%20regionala_02%20POP/POP_010400rclreg.px/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802

rând ratei scăzute ale natalității și migrației. Potrivit datelor BNS, populația raionului a scăzut cu 16% în ultimii 8 ani.⁷⁰

Direcția generală Asistență Socială și Protecție a Familiei comunică că, conform datelor săptămânale de la autoritățile publice locale, numărul mediu de refugiați din Ucraina înregistrați în raionul Ștefan Vodă este de aproximativ 1000. În prima săptămână a lunii aprilie 2023, 902 refugiați erau stabiliți în localitățile raionului. În total, **în Ștefan Vodă locuiau 123 de copii refugiați de vârstă preșcolară (32 de copii de 0-2 ani și 91 de copii de 3-6 ani) și 203 de copii refugiați de vârstă școlară.** Doar doi copii de vârstă preșcolară au fost raportați ca având o dizabilitate. Majoritatea refugiaților locuiau în familii/comunități gazdă, iar 66 dintre ei erau cazați în Centrul de plasament temporar pentru refugiați, inclusiv opt copii cu vârsta cuprinsă între 0-7 ani, conform datelor din aprilie comunicate de Administrația Centrului. Copiii participau la activități de educație non-formală oferite de ONG-uri în cadrul Centrului, dar niciunul dintre ei nu era înscris la grădinița din sat. Direcția Generală Educație a informat că doar 16 din 123 de copii refugiați de vârstă preșcolară din Ucraina erau înscriși la grădinițele din raionul Ștefan Vodă până la sfârșitul lunii martie 2023. Niciunul dintre copiii refugiați înscriși în grădinițe nu are dizabilitate și/sau CES stabilite.

Conform rezultatelor unei evaluări locale efectuate de REACH în perioada august-octombrie 2022, s-a constatat că **mai mult de jumătate dintre respondenții gospodăriilor de refugiați intervievați din raionul Ștefan Vodă (57%) nu intenționau să se integreze în comunitate.** Cu toate acestea, alții planificau să se înregistreze la un medic de familie (33%), să caute un loc de muncă (20%) sau să-și înscrie copiii la o școală/grădiniță în Moldova (16%). Interesant este faptul că, niciunul dintre respondenții gospodăriilor de refugiați din patru localități ale raionului nu știa cum să acceseze servicii de protecție, servicii de sănătate mintală și de sprijin psiho-social și de îngrijire a copiilor. Acest lucru evidențiază un decalaj critic în cunoștințe și acces la serviciile esențiale în aceste domenii. Pe de altă parte, conform aceleiași evaluări, 93% dintre respondenții gospodăriilor refugiați chestionați au raportat că au primit asistență umanitară. Asistența financiară în numerar (87%), produsele alimentare (80%), articole de igienă (79%) și voucherele (59%) au fost cele mai frecvent raportate forme de ajutor primite de familiile de refugiați.⁷¹

În ceea ce privește nevoile de servicii, 15% dintre respondenții gospodăriilor de refugiați chestionați din Ștefan Vodă au raportat că nu au nevoie de servicii. În cazul refugiaților care au comunicat că necesită suport, cele mai importante nevoi raportate au fost asistența financiară pentru satisfacerea altor nevoi, de exemplu, indemnizație de șomaj, alocație/pensie de dizabilitate (50%), îngrijire medicală generală (33%), înregistrarea pentru statutul de refugiat sau protecție temporară (28%) și servicii farmaceutice (25%). Nevoile de servicii ale gospodăriilor conduse de femei au fost similare, 50% raportând ca prioritate asistență financiară pentru alte nevoi, îngrijire medicală generală (29%), înregistrarea pentru statutul de refugiat sau protecție temporară (29%) și accesul la educație (29%). În ceea ce privește **gospodăriile cu copii, în mod similar, nevoile prioritare au inclus asistență financiară pentru alte nevoi (54%), îngrijirea medicală generală (33%), înregistrarea pentru statutul de refugiat sau protecție temporară (23%) și educația (18%).**⁷²

Asistenții sociali comunitari care au fost intervievați au evidențiat angajamentul continuu, pe care îl au față de refugiați, informându-i în mod activ cu privire la serviciile de sprijin disponibile. Drept modalitate de informare a fost menționată crearea grupurilor pe Viber prin includerea în lista de contacte a tuturor refugiaților din comunitatea gazdă. Informațiile furnizate pe Viber sunt de obicei legate de asistența

⁷⁰ BNS. Populația cu reședință obișnuită în profil teritorial la începutul anilor 2014-2022. Figura 4.

https://statistica.gov.md/ro/populatia-cu-resedinta-obisnuita-in-profil-teritorial-la-inceputul-anilor-2014-2-9578_59589.html

⁷¹ UNHCR. Situația din Ucraina. Moldova: REACH – Evaluarea zonală pentru Chișinău și Ștefan Vodă (31 ianuarie 2023), p. 59
Versiunea engleză disponibilă: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/98651>

⁷² Ibidem, p. 63

umanitară, cu precizarea timpului și locației de distribuire a acestora, a procedurilor de asistență financiară în numerar. De asemenea, se transmit informații privind alte intervenții precum asistența juridică pentru obținerea statutului de refugiat sau de protecție temporară, activități culturale și educaționale. Direcția Generală Asistență Socială și Protecția Familiei a informat că ONG-urile și organizațiile donatoare lucrează direct cu primăriile pentru a coordona distribuirea de vouchere, produse alimentare și articole nealimentare către refugiații din localități.

În Ștefan Vodă a fost deschis un Centru de sprijin “Punct Albastru” (Blue Dot), în care este asigurată prezența autorității tutelare 24 de ore din 24 și 7 zile pe săptămână. Direcția generală Asistență Socială și Protecția Familiei a comunicat că specialiștii din cadrul Direcției (5 unități de personal) lucrează în ture în cadrul Punctului Albastru, acordând asistență permanentă la vama Palanca. Această activitate se desfășoară în contextul executării Instrucțiunii Comisiei pentru Situații Excepționale privind asistența copiilor neînsoțiți sau aflați în situație de risc, inclusiv a copiilor mici însoțiți de alți adulți decât părinții acestora. Mai multe ONG-uri din Chișinău, precum Terre des Hommes, Parteneriate pentru Fiecare Copil, AVE Copiii, Keystone Moldova au creat echipe mobile pentru asistența copiilor refugiați în Ștefan Vodă și organizarea de diverse activități cu copiii în cadrul Centrului de plasament temporar pentru refugiați și în comunitățile gazdă.

Potrivit Direcției generale Asistență Socială și Protecția Familiei, raionul Ștefan Vodă beneficiază de un proiect de asistență tehnică finanțat de UNICEF și implementat de către MMPS și Agenția Națională Asistență Socială. Peste 4 milioane MDL au fost alocate pentru protecția copiilor moldoveni aflați în situație de risc și a copiilor separați de părinți, precum și pentru copiii refugiați, inclusiv cei cu dizabilități. Pentru copiii cu dizabilități din raionul Ștefan Vodă sunt disponibile servicii sociale precum Sprijin pentru familiile cu copii, Asistență personală, Echipă mobilă și Centru de zi. Cu toate acestea, **majoritatea familiilor de refugiați nu solicită nici obținerea statutului de protecție temporară, nici servicii sociale** pentru că „nu intenționează să rămână în Ștefan Vodă și se întorc frecvent în comunitățile lor din Ucraina”. Doar una din mamele refugiate stabilite în raionul Ștefan Vodă, a aplicat pentru serviciul Sprijin pentru familiile cu copii, iar apoi a renunțat la serviciu pentru că a decis să părăsească țara. O altă mamă a solicitat aprobarea sa în calitate de asistent personal pentru copilul ei cu dizabilitate severă, dar a refuzat continuarea procedurii de angajare după ce a fost informată despre responsabilitățile asistentului personal ca prestator de servicii.

În raionul Ștefan Vodă funcționează 30 de IET distribuite în 25 de localități, iar într-un sat nu există nici o IET disponibilă. În 2022, 2552 de copii (cu și fără CES) din localitățile raionului Ștefan Vodă au fost înscriși în IET în 124 de grupe, numărul mediu de copii dintr-o grupă fiind de 20-21. În funcție de numărul de copii de vârstă preșcolară din fiecare comunitate, fiecare grădiniță a constituit de la una până la unsprezece grupe. În 2022 au fost înscriși în IET cu 208 mai puțini copii decât în 2021, numărul de grupe din grădinițe scăzând cu șapte (au fost 131 de grupe în 2021). În 2022, **346 din 2552 de copii înscriși în sistemul educațional din raionul Ștefan Vodă au avut CES (30 de copii cu CES au fost înscriși în IET și 316 - în școli primare și gimnazii)**. Din numărul total de copii cu CES, 240 au avut dificultăți de învățare, 42 au avut dizabilități intelectuale, iar alți 32 au avut alte tipuri de dizabilități (locomotorii, vizuale, auditive și emoționale).⁷³

⁷³ Decizia nr. 2/2 din 30.03.2023 a Consiliului Raional Ștefan Vodă cu privire la activitatea unor servicii publice din subordinea Consiliului Raional Ștefan Vodă pentru perioada anului 2022. Anexa 1. Raport de activitate al Direcției Generale Educație Ștefan Vodă pe anul 2022, p. 5. <https://stefan-voda.md/wp-content/uploads/2023/04/Decizia-2.2.pdf>

Potrivit Direcției generale Educație Ștefan Vodă, **22 de CREI și 24 de cadre didactice de sprijin au acordat asistență pentru integrarea copiilor cu dizabilități și/sau CES în sistemul educațional raional în 2022.** Doar unul din 22 de CREI este situat în cadrul unei IET, celelalte fiind organizate în școli primare și gimnazii. Prin urmare, doar una din 30 de IET este concepută pentru a satisface nevoile copiilor cu dizabilități și/sau CES. Asociația obștească "Fiecare Contribuie pentru Schimbare" a oferit asistență în dezvoltarea acestei IET incluzive în orașul Ștefan Vodă. Au fost angajați și instruiți patru specialiști de suport (logoped, psiholog, kinetoterapeut și cadru didactic de sprijin), iar CREI a fost creat și dotat pentru desfășurarea activităților de educație individualizată cu copiii cu CES. Totuși, reprezentantul IET incluzive consideră că educatorii angajați în cadrul IET nu sunt suficient de pregătiți pentru a oferi asistență calificată copiilor cu dizabilități severe, celor cu tulburări de spectru autist și au nevoie de mai multă consolidare a capacităților și de mentorat. IET incluzivă dispune de un mijloc de transport și copiii cu dizabilități și/sau CES din alte sate din raion, care sunt înscriși la grădinița respectivă (grădinița nr. 3 din orașul Ștefan Vodă), sunt transportați de acasă la grădiniță. Niciun copil refugiat cu dizabilități sau/și CES nu este înscris în IET incluzivă, conform specialiștilor intervievați.

În raionul Ștefan Vodă nu există nici un prestator acreditat de servicii de intervenție timpurie și conform reprezentanților intervievați din sectorul educației, identificarea copiilor care au întârzieri în dezvoltare sau prezintă risc pentru apariția tulburărilor de dezvoltare se face prea târziu. Copiii sunt referiți ocazional către serviciile de intervenție timpurie disponibile în capitala țării, dar puțini părinți reușesc să acceseze aceste servicii din cauza situației financiare precare și cheltuielilor mari de transport și cazare în Chișinău. Datele Centrului de Sănătate Ștefan Vodă arată că raionul este asigurat cu medici de familie doar în proporție de 60% și nu există suficiente resurse umane pentru a face față solicitărilor. Există, de asemenea, lacune privind disponibilitatea pediatrului pentru a realiza consultațiile necesare copiilor mici, având în vedere că o singură persoană acoperă două funcții, cea de medic de familie și cea de medic pediatru. Fluctuația cadrelor în rândul asistentelor medicale de familie a fost semnificativă în 2022, 20 de asistente medicale s-au concediat și 16 asistente medicale au fost angajate. Este important de menționat că anume asistentele medicale sunt în principal responsabile de vizitele la domiciliu și de supravegherea copiilor mici. Totodată, șase posturi de medic de familie au rămas vacante.⁷⁴

Instituția Medico-Sanitară Publică Centrul de Sănătate Ștefan Vodă "Centrul de Sănătate Ștefan Vodă" cuprinde 19 instituții medicale primare în 19 localități. În 2021, în evidența instituțiilor medicale primare din raionul Ștefan Vodă erau 149 de copii din grupul de risc, cei mai mulți dintre ei fiind educați în familii social vulnerabile. Din grupa de vârstă de la naștere până la un an, au fost identificați 9 copii cu tulburări de dezvoltare. Imunizarea copiilor se realizează cu dificultăți din cauza refuzurilor multiple ale părinților. Dizabilitatea primară la copii a crescut de la 8 cazuri noi în 2020 la 9 cazuri noi în 2021, principalele cauze ale dizabilității fiind tulburările congenitale de dezvoltare și tulburările mintale. În total, la evidența Centrului de Sănătate Ștefan Vodă sunt 152 de copii cu dizabilități.⁷⁵

În cadrul interviului, un reprezentant al unei ONG active în raionul Ștefan Vodă, a comunicat că mulți copii din sate nu merg la grădinițe pentru că **părinții lor nu au posibilitatea sau nu doresc să meargă în centrul raional pentru realizarea investigațiilor medicale obligatorii și a imunizărilor necesare pentru înscrierea în IET.** Un alt motiv menționat a fost lipsa oportunităților de angajare în câmpul muncii a părinților din localitățile rurale, care îi determină să țină copilul acasă. În legătură cu refugiații, interviurile relevă că mai

⁷⁴ Decizia nr. 2/10 din 30.03.2023 a Consiliului Raional Ștefan Vodă cu privire la aprobarea Strategiei de dezvoltare a Instituției Medico-Sanitare Publice Centrul de Sănătate Ștefan Vodă, pentru anii 2023 – 2028, p.9 <https://stefan-voda.md/wp-content/uploads/2023/03/2.10-Strategia-CS-Stefan-Voda.pdf>

⁷⁵ Haret, M. Raport analitic privind activitatea IMSP Centrul de Sănătate Ștefan Vodă pentru anii 2020-2021. Ștefan Vodă, 2022, p.3-4. https://drive.google.com/file/d/1GRr-P0ItqAS9eN4pYf_7vqBCck1hicLp/view

multe femei refugiate stabilite în localitățile rurale, fac voluntariat în centrele comunitare, lucrează ocazional în gospodăriile sătenilor, în timp ce copiii lor stau la bunici.

Specialiștii intervievați din sectorul educației au identificat o serie de lacune care împiedică implementarea educației incluzive în IET din raionul Ștefan Vodă. Una dintre acestea se referă la **lipsa prevederilor legale privind finanțarea serviciilor de sprijin în IET și lipsa fondurilor locale pentru crearea unor astfel de servicii, necesare pentru copiii cu dizabilități**. Primarul și consiliul local sunt responsabili de alocarea resurselor financiare în vederea creării condițiilor pentru incluziunea copiilor cu dizabilități și/sau CES în IET. Găsirea resurselor necesare în acest scop este o provocare în special în satele mici, subdezvoltate. În plus, în comparație cu școlile, care pot angaja cadre didactice de sprijin și pot deschide CREI utilizând resursele Fondului pentru Educație Incluzivă, la moment nu există prevederi legale privind formula de finanțare pentru educația incluzivă în IET.

O altă problemă comunicată de părțile interesate interviuate se referă la **lipsa personalului calificat care să ofere sprijin educatorilor din IET și să asiste copiii cu dizabilități și/sau CES, în special în zonele rurale**. SAP a informat că personalul său este copleșit de numărul mare de evaluări, reevaluări și prestare de servicii pentru copiii cu dizabilități și/sau CES de toate vârstele. Specialiștii SAP nu reușesc să acorde suficientă asistență metodologică cadrelor didactice din grădinițe și să pregătească mediul pentru acomodarea nevoilor copiilor cu diverse dizabilități și/sau CES. În plus, Direcția generală Educație din raion a menționat că specialistul responsabil de educația incluzivă din cadrul Direcției are încă nevoie de consolidare a capacităților pentru a putea oferi suportul necesar personalului IET. Reprezentanții a două grădinițe din raion au comunicat o fluctuație mare a cadrelor în rândul educatorilor, care nu rezistă fără sprijinul necesar să facă față numeroaselor responsabilități legate de incluziunea copiilor cu dizabilități și/sau CES.

Totodată, specialiștii intervievați recunosc că **este dificilă identificarea logopezilor, psihologilor sau psihopedagogilor în raionul Ștefan Vodă**, chiar dacă acești specialiști ar fi incluși în schema de personal a IET și ar exista finanțare pentru serviciile de sprijin în IET. Din cauza scăderii populației de copii, există IET, în care au fost închise mai multe grupe, rămânând cu una sau două grupe de copii. Aceasta înseamnă că educatorii trebuie să acopere trei grupe de vârstă atunci când organizează activitățile educaționale, ceea ce constituie deja o mare provocare, pe lângă nevoia de adaptare a mediului și a conținuturilor de învățare pentru un copil cu dizabilități. În aceste grădinițe mici lipsește și alt personal esențial, cum ar fi specialistul responsabil de activitatea metodică (metodistul) și asistenta medicală.

O altă provocare se referă la **cooperarea personalului IET cu părinții copiilor cu dizabilități și/sau CES**. Potrivit reprezentanților intervievați ai SAP și grădinițelor, mai mulți părinți neagă CES sau dizabilitatea copilului și refuză asistența din cauza stigmatizării din comunitate. Dacă părinții nu acceptă că copilul lor are o întârziere în dezvoltare sau un comportament problematic, fără acordul lor, educatorul și echipa IET nu îl pot referi la SAP pentru o evaluare complexă și pentru asistență. Totodată, specialiștii intervievați au comunicat că **părinții copiilor tipici sunt foarte îngrijorați și reticenți cu privire la incluziunea în IET a copiilor cu tulburări de spectru autist sau a celor cu comportamente problematice**.

În ceea ce privește colaborarea cu părinții copiilor cu și fără dizabilități, SAP a menționat **proiectul CNETIF ca fiind o bună practică** în acest sens. Proiectul a fost implementat cu sprijinul MEC și UNICEF în timpul pandemiei de Covid-19 și a permis organizarea de sesiuni online cu părinții copiilor cu vârsta 0-7 ani pentru a le îmbunătăți abilitățile parentale. Directorii, educatorii și asistenții medicali din 14 grădinițe din raionul Ștefan Vodă au fost instruiți pentru a lucra cu părinții în cadrul proiectului. Părinții care au participat la atelierile de dezvoltare a abilităților și competențelor parentale au fost foarte mulțumiți, iar acum

specialiștii din grădinițele respective continuă să organizeze această activitate o dată la 3 luni, fiind susținuți de SAP.

Bariera lingvistică a fost indicată ca o provocare suplimentară pentru includerea copiilor refugiați în școlile cu predare în limba română. Un reprezentant al unei ONG a explicat, de exemplu, că din cauza barierelor lingvistice, în unele cazuri, copiii refugiați nu sunt admiși în învățământul primar. Potrivit persoanei intervievate, "cadru didactic de sprijin lucrează deja cu 14 copii moldoveni cu dizabilități și/sau CES, iar includerea unui copil cu CES care nici măcar nu înțelege limba, ar complica și mai mult lucrurile". În aceste circumstanțe, **părinții copiilor refugiați preferă activități extracurriculare desfășurate în comunitățile gazdă împreună cu educația online (oferită de școlile ucrainene)**. Activitățile extracurriculare, așa cum au raportat părțile interesate intervievate, de obicei, sunt oferite de organizații ale societății civile și organizații creștine în cadrul centrelor de zi, bibliotecilor, birourile ONG-urilor și primăriilor. Cel mai des sunt organizate cursuri de olărit, cursuri de gătit, cursuri de engleză, cursuri de dans, activități de pregătire a temelor după școală etc.

Potrivit majorității părților interesate intervievate din raionul Ștefan Vodă, pe lângă provocările menționate mai sus, o problemă importantă care vizează abordarea cuprinzătoare a nevoilor copiilor cu dizabilități și/sau CES, este **cooperarea insuficientă între specialiștii din sectoarele sănătate, educație și protecție socială**. Se pare că specialiștii din fiecare sector, își realizează responsabilitățile în domeniul său de intervenție, fără a reuși să implice constant și specialiștii relevanți din alte sectoare. Aceștia consideră că este dificil să se asigure identificarea timpurie, asistența și monitorizarea tuturor copiilor cu întârzieri în dezvoltare și cu dizabilități, și tranziția acestora de la un nivel educațional la altul în cazul raionului lor. Motivele invocate se referă la lipsa serviciilor de intervenție timpurie, deficitul de personal în sectorul sănătății, insuficiența sau lipsa în multe cazuri a personalului de sprijin în IET și în școli, dificultăți de identificare, angajare și menținere în sistem a personalului calificat din cauza salariilor mici, capacitatea limitată a SAP de a oferi asistență metodologică și mentorat personalului din IET, dar și din școli.

În concluzie, **sistemul de educație timpurie din raionul Ștefan Vodă are o capacitate limitată pentru a putea răspunde nevoilor copiilor cu dizabilități și/sau CES de vârstă preșcolară, inclusiv refugiați**. Deși în ultimii ani s-au înregistrat unele progrese în includerea copiilor cu dizabilități și/sau CES în IET, potrivit părților interesate intervievate, „încă mai este mult de lucru pentru a ne asigura că toți copiii cu dizabilități sau/și CES au acces egal la educație”. Studiul de caz arată că sunt necesare politici clare la nivel național privind finanțarea educației incluzive în IET și se impun măsuri la nivel local pentru optimizarea și eficientizarea rețelei de IET. De asemenea, este importantă identificarea și mobilizarea resurselor pentru dezvoltarea serviciilor de sprijin, pentru dezvoltarea capacităților și supervizarea educatorilor și a personalului de sprijin și pentru extinderea programelor de dezvoltare a abilităților parentale. În general, este necesară o abordare comprehensivă și o mai bună cooperare între sectoarele educație, sănătate și protecție socială, în vederea îmbunătățirii înscrierii copiilor cu dizabilități și/sau CES în IET, însoțită de participarea părinților în procesul educațional.

LACUNE ȘI RECOMANDĂRI

Analiza a identificat mai multe lacune și provocări privind incluziunea copiilor cu dizabilități și/sau CES în IET, precum și probleme privind accesul acestora la servicii sociale conexe, cele mai critice probleme fiind rezumate mai jos:

- **Carențe privind identificarea și evidența la nivel local a copiilor din grupa de vârstă 0-7 ani cu risc pentru apariția tulburărilor de dezvoltare, cu întârzieri în dezvoltare și cu dizabilități.** Aceasta se datorează în special rețelei slab dezvoltate a serviciilor de intervenție timpurie la nivel național, accesului limitat al familiilor la servicii de sănătate în zonele rurale, atitudinii neglijente a unor părinți față de problemele de dezvoltare ale copilului și conștientizarea acestora;
- **Lipsa datelor dezagregate pe tipuri de dizabilitate, categorii de CES și statut de copil refugiat în Sistemul Informațional Management Educațional în cazul copiilor din IET.** Adicional, remarcăm lipsa unei baze de date comune a copiilor cu dizabilitati și/sau CES în sectoarele sănătate, educație și protecție socială pentru planificarea, coordonarea și monitorizarea intervențiilor necesare;
- **Insuficiența și lipsa totală în unele raioane și localități a serviciilor de suport pentru educația incluzivă în IET** pentru a răspunde necesităților copiilor cu dizabilități sau cu întârzieri în dezvoltare și cu risc pentru apariția tulburărilor de dezvoltare, în special a copiilor cu tulburări de spectru autist, cu dizabilități severe și/sau multiple;
- **Lipsa prevederilor legale privind formula de finanțare a serviciilor de suport pentru educația incluzivă în IET** și lipsa fondurilor locale pentru crearea unor astfel de servicii, în special în localitățile rurale mici, cu grădinițe cu doar 1-3 grupe de copii;;
- **Competențe insuficiente ale personalului didactic și non-didactic din cadrul IET pentru abordarea nevoilor copiilor cu diferite tipuri de dizabilități și /sau CES;**
- **Resurse umane insuficiente și capacitatea redusă a SAP** de a face față cerințelor în creștere privind acordarea asistenței metodologice pentru cadrele didactice din IET;
- **Neracordarea numărului de specialiști angajați în cadrul SAP la numărul de copii și la numărul de instituții educaționale din raion/municipiu,** ceea ce afectează calitatea prestării serviciilor și capacitatea personalului de a-și îndeplini atribuțiile, în special în cazul municipiilor și raioanelor mari;
- **Utilizarea ineficientă a rețelei de IET,** care are drept rezultat suprasolicitarea unor instituții în municipii și subutilizarea altora în localitățile rurale odată cu reducerea numărului de copii; această implică, de asemenea, dificultăți de angajare a specialiștilor necesari în cazul IET mici, cu doar 1-3 grupe de copii;
- **Accesibilitatea redusă a infrastructurii IET** pentru a răspunde necesităților copiilor cu diferite tipuri de dizabilități și **lipsa echipamentelor și tehnologiilor asistive** care ar facilita incluziunea educațională a copiilor cu diferite tipuri de dizabilități;
- **Cooperarea intersectorială insuficientă între specialiștii din domeniile sănătate, educație și protecție socială** în vederea asigurării unei abordări holistice a necesităților copiilor cu dizabilități și/sau CES și pregătirii tranziției de la intervenția timpurie la educația timpurie și ulterior la încadrarea în școală a copilului;
- **Insuficiența și utilizarea redusă a serviciilor sociale, în special a Asistenței personale,** pentru a facilita incluziunea în IET a copiilor cu dizabilități severe;
- **Insuficiența sau lipsa în cele mai multe cazuri a programelor de educație parentală în IET** pentru a spori capacitățile părinților copiilor cu dizabilități și a celor tipici privind îngrijirea și educarea copilului, sporirea coeziunii de grup și reducerea stigmatizării copiilor cu dizabilități.

Recomandările pentru îmbunătățirea accesului la educație timpurie al copiilor cu dizabilități și/sau CES, inclusiv al celor refugiați din Ucraina, au fost elaborate în baza constatărilor evaluării și a contribuției părților interesate cheie în cadrul atelierului participativ organizat de Keystone Moldova pe 18 mai 2023. Acestea vizează următoarele măsuri, pe care trebuie să le întreprindă autoritățile administrației publice centrale și locale:

- **Extinderea rețelei de servicii de intervenție timpurie la nivel național și asigurarea conexiunii acestora cu rețeaua de IET**, inclusiv **crearea unor servicii mobile de intervenție timpurie** pentru a acorda suport în mediile naturale de creștere și educare a copiilor (în familie, în instituțiile de educație timpurie);
- **Îmbunătățirea managementului datelor privind copii cu dizabilități și/sau cu CES în sistemul educațional**, inclusiv în IET prin colectarea, stocarea și analiza datelor dezagregate pe tipuri de dizabilitate, categorii de CES, statut de persoană refugiată;
- **Dezvoltarea unor servicii de suport mobile pentru educația incluzivă în cadrul SAP** și extinderea capacității acestuia de a acoperi IET din localitățile cu număr redus de copii și care nu au capacități de dezvoltare a serviciilor de suport;
- **Instruirea continuă a cadrelor didactice și non-didactice din cadrul IET, privind asistența copiilor cu diferite tipuri de dizabilități și/sau CES** și asigurarea mentoratului/supervizării acestora de către specialiștii SAP;
- **Instruirea și certificarea specialiștilor SAP în aplicarea metodologiilor și instrumentelor de lucru specifice**, care s-au dovedit eficiente în lucrul cu copii cu diferite tipuri de dizabilități;
- **Pilotarea unor pachete de servicii de suport pentru copii cu diferite tipuri de dizabilități în cadrul IET**;
- **Elaborarea și aprobarea unei formule de finanțare a serviciilor de suport pentru educația incluzivă în IET și alocarea centralizată a resurselor financiare pentru funcționarea acestora**;
- **Eficientizarea rețelei IET prin optimizarea resurselor în vederea balansării cererii și ofertei de servicii de educație timpurie** (comasarea instituțiilor de educație timpurie în localitățile cu număr mic de copii și deschiderea de noi grupe/ instituții de educație timpurie în municipiul Chișinău și în localitățile în care instituțiile de educație timpurie sunt suprasolicitate);
- **Sporirea accesibilității infrastructurii IET** în procesul de renovare, extindere, reorganizare a acestora, precum și **asigurarea unor seturi de echipamente și tehnologii asistive** în cadrul acestora, inclusiv prin împrumut de către SAP;
- **Eficientizarea cooperării intersectoriale între specialiștii din sectoarele sănătate, educație și protecție socială** în vederea oferii unei asistențe integrate copiilor cu dizabilități, creșterii gradului de referire la servicii de suport și monitorizării situației acestora;
- **Extinderea și finanțarea programelor de educație parentală în IET**, în baza bunelor practici identificate la nivel național.

Adițional, pentru a facilita înscrierea copiilor refugiați în IET din Republica Moldova, este necesară o mai bună colaborare între organizațiile și instituțiile care sprijină refugiații în vederea informării părinților despre serviciile disponibile, beneficiile și procedura aplicării pentru protecție temporară, importanța încadrării copilului într-o IET, chiar și pentru perioade scurte de timp. **Crearea grupurilor de sprijin reciproc de către părinții refugiați cu copii cu dizabilități** ar crește, de asemenea, capacitatea acestora de a gestiona diferite probleme prin schimb de informații și prin dezvoltarea relațiilor de suport mutual.

TENDINȚE

Pentru a asigura protecție, siguranță și asistență refugiaților din Ucraina și populației vulnerabile din Moldova în 2023, 73 de parteneri din Republica Moldova își vor uni eforturile în cadrul FCR. Un obiectiv cheie al **noului Plan de răspuns la criza refugiaților pentru 2023** este acela de a oferi sprijin coordonat și de a complementa eforturile guvernului de a răspunde nevoilor de protecție și securitate ale refugiaților și ale celor care au fugit de războiul din Ucraina. Aceasta va include, de asemenea, facilitarea soluțiilor adecvate și sprijinul comunităților gazdă din Republica Moldova. Măsurile se concentrează pe sectoare cheie, inclusiv protecție, asigurarea nevoilor de bază, sănătate și nutriție, educație, mijloace de trai și incluziune, adăpost și asistență în numerar pentru refugiați și familiile care găzduiesc refugiații.⁷⁶

Potrivit Sub-Grupului de lucru pentru Protecția Copilului din cadrul FCR, **consolidarea capacității sistemului național de protecție a copilului, inclusiv** căutarea modalităților de a complementa la nivel național măsurile Guvernului privind protecția copilului rămâne o prioritate pentru perioada următoare. Partenerii pentru implementarea Planului de răspuns la criza refugiaților din Republica Moldova pentru 2023, vor continua să sprijine identificarea și referirea copiilor aflați în situație de risc, în special a celor cu dizabilități și nevoi specifice de protecție, către serviciile de sprijin, și să asigure un management de caz adecvat. Măsurile de pladoarie și intervențiile umanitare vor continua să fie concordate între părțile interesate prin mecanisme de coordonare a protecției copilului la nivel național.

Pentru a crește capacitatea sistemului național de a identifica și asista copiii cu dizabilități, întârzieri în dezvoltare sau probleme de comportament și părinții acestora, Guvernul intenționează să extindă eligibilitatea pentru serviciile de intervenție timpurie, de la 0-3 ani, până la vârsta de cinci ani a beneficiarilor. Subiectul legat de modificarea Hotărârii Guvernului care reglementează organizarea și funcționarea serviciilor de intervenție timpurie se află deja pe agenda publică. Modificarea Hotărârii Guvernului va presupune și aprobarea unui Plan național de acțiuni privind dezvoltarea sistemului de intervenție timpurie pentru anii 2023 - 2027.

Proiectul Planului național de acțiune conține **măsuri care vizează îmbunătățirea cadrului de reglementare, accesul și calitatea serviciilor de intervenție timpurie**, precum o mai bună cooperare între sectoarele sănătate, educație și protecție socială.⁷⁷ Printre activitățile cheie planificate se numără dezvoltarea mecanismului de coordonare a serviciilor de intervenție timpurie, revizuirea și standardizarea procedurilor de referire și a instrumentelor de evaluare. De asemenea, se intenționează revizuirea internă a activității prestatorilor de servicii, extinderea rețelei de servicii și a zonei de acoperire, stabilirea costurilor și revizuirea mecanismului de finanțare a intervenției timpurii, consolidarea aptitudinile profesionale ale specialiștilor din cadrul echipelor de intervenție timpurie, organizarea activităților de educație parentală etc.

⁷⁶ UNHCR. Republica Moldova: Planul de răspuns la criza refugiaților 2023. Versiunea engleză disponibilă:

<https://data.unhcr.org/en/dataviz/276?sv=54&geo=10784&secret=unhcrrestricted>

⁷⁷ Proiectul Hotărârii Guvernului cu privire la modificarea Hotărârii Guvernului nr.816/2016 „Pentru aprobarea Regulamentului-cadru privind organizarea și funcționarea serviciilor de intervenție timpurie și a standardelor minime de calitate pentru servicii de intervenție timpurie”. Disponibil: <https://cancelaria.gov.md/sites/default/files/document/attachments/nu-289-ms-2023.pdf>

Pentru a aborda lacunele legate de accesul la educație de calitate al copiilor cu CES, Guvernul a adoptat un **Plan de acțiuni pentru implementarea Strategiei de dezvoltare "Educația 2030"**. Potrivit documentului, în perioada 2023-2025, una dintre măsurile cheie se concentrează pe revizuirea mecanismului de finanțare a educației incluzive prin stabilirea coeficienților pentru formula de finanțare per copil, ținând cont de CES.

O altă măsură cheie planificată se referă la **adaptarea mediului fizic al sediilor IET și furnizarea de echipamente și tehnologii asistive** specifice pentru a satisface nevoile copiilor cu dizabilități fizice și senzoriale. Printre priorități se numără și aprobarea mecanismului de cooperare intersectorială, dezvoltat de UNICEF, privind identificarea, asistența, monitorizarea și incluziunea educațională a copiilor cu CES, inclusiv transferul de date între sectoarele educație, sănătate și protecție socială. O altă direcție a activităților viitoare se referă la elaborarea și aprobarea metodologiilor specifice de lucru cu copiii cu dizabilități intelectuale și senzoriale (auz, vedere), cu tulburări de spectru autist și tulburări de comportament.

MEC a elaborat **un nou Program de dezvoltare a educației Incluzive pentru 2023-2027** pentru a asigura accesul la o educație incluzivă de calitate pentru toți copiii la toate nivelurile de învățământ. Programul își propune ca toți copiii cu CES să beneficieze de pachete standard de servicii de sprijin, pe baza evaluării nevoilor individuale, până în 2027. Rata de înscriere a copiilor cu dizabilități și/sau cu CES în IET, față de numărul total de copii incluși în învățământul preșcolar este planificat să ajungă la 7%. Costul implementării programului pe cei cinci ani este estimat la aproximativ 510 milioane MDL. Potrivit MEC, Guvernul intenționează să aprobe proiectul Programului în ultimul trimestru al anului 2023. Implementarea Programului este una dintre prioritățile cheie ale MEC în următorii ani. Educația incluzivă la toate nivelurile și dezvoltarea serviciilor sociale conexe, inclusiv a intervenției timpurii, sunt pe agenda Comisiei parlamentare pentru protecție socială, sănătate și familie. Mai multe audieri publice pe teme legate de educația incluzivă, reabilitarea și furnizarea de servicii de intervenție timpurie copiilor cu dizabilități și au avut loc recent și sunt planificate să fie organizate în următoarele luni.

MEC a comunicat că au fost propuse **măsuri pentru modificarea Codului Educației în vederea îmbunătățirii sistemului educațional la toate nivelurile, inclusiv a educației timpurii**. Printre noile măsuri se numără acordarea de facilități de către stat tinerilor specialiști angajați în sistemul de învățământ pe o perioadă de cinci ani pentru a-i motiva să rămână în sistem. În 2024, reformarea Serviciului Republican de Asistență Psihopedagogică și a SAP are scopul de a îmbunătăți calitatea serviciilor oferite copiilor cu CES și/sau dizabilități. Aceasta va presupune **dezvoltarea serviciilor psihopedagogice mobile și angajarea unor unități suplimentare de personal specializat în cadrul SAP** (logopezi, psihologi, psihopedagogi, kinetoterapeuți). Măsurile sunt necesare pentru a ajunge în localitățile cu IET mici și a oferi suportul necesar educatorilor, părinților și copii cu CES și/sau dizabilități. Pentru creșterea calității serviciilor educaționale, pentru perioada următoare este planificată revizuirea procedurilor de autorizare și acreditare a instituțiilor de învățământ.

UNICEF Moldova intenționează să desfășoare anul acesta un **exercițiu de cartografiere a copiilor refugiați la nivel național și să procure mijloace asistive pentru copiii cu dizabilități, atât locali, cât și refugiați**. Acest lucru ar asigura o mai bună planificare a intervențiilor și ar îmbunătăți accesibilitatea IET pentru copiii cu dizabilități. Grupul de lucru Educație din cadrul FCR a prezentat cinci obiective principale pentru 2023. Acestea vizează coordonarea, managementul informațiilor, monitorizarea și evaluarea, planificarea și dezvoltarea strategiei în domeniul educațional, consolidarea capacităților și pledoarie și vor fi însoțite de o serie de activități de consolidare a cooperării și coordonării partenerilor pentru a răspunde nevoilor educaționale ale tuturor copiilor refugiați.

BIBLIOGRAFIE

1. Agenția Națională Asistență Socială. Republica Moldova: Copiii beneficiari ai serviciilor sociale în 2021. Buletin statistic, Iunie 2022. Disponibil: https://www.anas.md/wp-content/uploads/2022/07/Buletin-Statistic-ANAS_Copii.pdf
2. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. Activitatea instituțiilor de educație timpurie în anul 2022. Comunicat din 09.04.2023. Disponibil: https://statistica.gov.md/ro/activitatea-institutiilor-de-educatie-timpurie-in-anul-2022-9454_60393.html
3. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. Activitatea instituțiilor de educație timpurie în anul 2021. Comunicat din 19.04.2022. Disponibil: https://statistica.gov.md/ro/activitatea-institutiilor-de-educatie-timpurie-in-anul-2021-9454_59405.html
4. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. Persoanele cu dizabilități în Republica Moldova în anul 2021. Comunicat din 30.11.2022. Disponibil: https://statistica.gov.md/index.php/ro/persoanele-cu-dizabilitati-in-republica-moldova-in-anul-2021-9460_60129.html
5. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. Populația cu reședință obișnuită în profil teritorial la începutul anilor 2014-2022. Disponibil: https://statistica.gov.md/ro/populatia-cu-resedinta-obisnuita-in-profil-teritorial-la-inceputul-anilor-2014-2-9578_59589.html
6. Codul Educației al Republicii Moldova nr. 152 din 17.07.2014 cu modificările ulterioare. Publicat: 24-10-2014 în Monitorul Oficial nr. 319-324 art. 634. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133296&lang=ro#
7. Decizia nr. 2/2 din 30.03.2023 a Consiliului Raional Ștefan Vodă cu privire la activitatea unor servicii publice din subordinea Consiliului Raional Ștefan Vodă pentru perioada anului 2022. Anexa 1. Raport de activitate al Direcției Generale Educație Ștefan Vodă pe anul 2022. Disponibil: <https://stefan-voda.md/wp-content/uploads/2023/04/Decizia-2.2.pdf>
8. Decizia nr. 2/10 din 30.03.2023 a Consiliului Raional Ștefan Vodă cu privire la aprobarea Strategiei de dezvoltare a Instituției Medico-Sanitare Publice Centrul de Sănătate Ștefan Vodă, pentru anii 2023 – 2028. Disponibil: <https://stefan-voda.md/wp-content/uploads/2023/03/2.10-Strategia-CS-Stefan-Voda.pdf>
9. Dima, A. și Pelivan, V. Curriculum de educație parentală și metodologia de organizare și realizare a programelor de educație parentală (variante de pilotare). Chișinău, 2018. Disponibil: https://mecc.gov.md/sites/default/files/curriculummetodologie_educatie_parentala.pdf
10. Educație incluzivă timpurie: Ghid metodologic / Vasian Tatiana, Bulat Galina, Eftodi Agnesa [et al.]; coordonare generală: Gînu Domnica; Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova, Lumos Foundation Moldova. – Chișinău: S. n., 2020 (Tipogr. „Print-Caro”). – 224 p, ISBN 978-9975-56-814-2.
11. Haret, M. Raport analitic privind activitatea IMSP Centrul de Sănătate Ștefan Vodă pentru anii 2020-2021. Ștefan Vodă, 2022. Disponibil: https://drive.google.com/file/d/1GRr-P0ltqAS9eN4pYf_7vqBCck1hicLp/view
12. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 523/2011 cu privire la aprobarea Programului de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=21997&lang=ro
13. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 732/2013 cu privire la Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică și Serviciul raional/municipal de asistență psihopedagogică. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=22066&lang=ro
14. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 816/2016 pentru aprobarea Regulamentului-cadru privind organizarea și funcționarea serviciilor de intervenție timpurie și a standardelor minime

- de calitate pentru serviciile de intervenție timpurie. Disponibil:
https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=93683&lang=ro
15. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1106/2016 cu privire la aprobarea Strategiei intersectoriale de dezvoltare a abilităților și competențelor parentale pentru anii 2016-2022. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=95476&lang=ro
 16. Instrucțiunea privind încadrarea în instituțiile de învățământ general din Republica Moldova a copiilor din familii refugiate din Ucraina aprobată prin ordinul Ministerului Educației și Cercetării nr.178 din 15.03.2022. Disponibil:
https://mec.gov.md/sites/default/files/ordin_mec_178_instructiune_0.pdf
 17. Legea nr. 169/2010 pentru aprobarea Strategiei de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități (2010–2013). Disponibil:
https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=24024&lang=ro
 18. Legea nr. 60/2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități. Disponibil:
https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133226&lang=ro#
 19. Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova. Comunicat de presă din 01.03.2023. Prioritățile în domeniul educației incluzive, discutate la Ministerul Educației și Cercetării. Disponibil: <https://mec.gov.md/ro/content/prioritatile-domeniul-educatiei-incluzive-discutate-la-ministerul-educatiei-si-cercetarii>
 20. Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova. Raport de activitate pentru anul 2022. Disponibil: https://mecc.gov.md/sites/default/files/raport_mec_2022_1.pdf
 21. Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova. Strategia sectorială de cheltuieli, 2021-2023. Sectorul Educație. Disponibil: https://mecc.gov.md/sites/default/files/ssc_2021-2023_educatie.pdf
 22. Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. Ordinul nr. 343 din 2018 cu privire la aprobarea Instrucțiunii de aplicare în educația timpurie a Metodologiei de evaluare a dezvoltării copilului. Disponibil: https://mecc.gov.md/sites/default/files/ordin_343_0.pdf
 23. Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. Ordinul nr. 1592 din 25.10.2018. Standarde de învățare și dezvoltare a copilului de la naștere până la 7 ani: (varianta revăzută/dezvoltată). Disponibil:
https://mecc.gov.md/sites/default/files/standardele_de_invatare_tipar.pdf
 24. Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. Ordinul nr. 1699 din 15.11.2018. Curriculum pentru educație timpurie. Disponibil:
https://mecc.gov.md/sites/default/files/curriculum_pentru_educatia_timpurie_tipar.pdf
 25. Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. Ordinul nr. 283 din 20.03.2019. Ghid de implementare a Curriculumului pentru Educație Timpurie, a Standardelor de învățare și dezvoltare a copilului de la naștere până la 7 ani din perspectiva Cadrului de referință pentru educație timpurie. Disponibil: https://mecc.gov.md/sites/default/files/ghid_ro.pdf
 26. Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. Ordinul nr. 1780 din 03.12.2018 cu privire la aprobarea Planului educațional individualizat pentru copii cu cerințe educaționale speciale din instituțiile de educație timpurie. Disponibil:
https://mecc.gov.md/sites/default/files/ordin_nr_1780_din_03.12.2018.pdf
 27. Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. Ordinul nr. 253 din 11.10.2017 privind aprobarea Standardelor minime de dotare a instituției de educație timpurie. Disponibil:
https://mecc.gov.md/sites/default/files/ordin_smdiet.pdf
 28. Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. Ordinul nr. 254 din 11.10.2017 cu privire la aprobarea Regulamentului-tip al instituției de educație timpurie. Disponibil:
https://mecc.gov.md/sites/default/files/reg-tip_iet_14.11.2017_rom.pdf

29. Ministerul Finanțelor al Republicii Moldova. Cadrul bugetar pe termen mediu, 2023-2025. Disponibil: <https://mf.gov.md/ro/buget/cadrul-bugetar-pe-termen-mediu>
30. Ministerul Muncii și Protecției Sociale al Republicii Moldova. Reforma sistemului de asistență socială RESTART: pentru acces echitabil la servicii sociale de calitate. Comunicat din 30.03.2023. Disponibil: https://social.gov.md/wp-content/uploads/2023/05/Reforma-sistemului-de-asistenta-sociala_FINAL-1.pdf
31. Ministerul Sănătății, Muncii și Protecției Sociale al Republicii Moldova. Ordinul nr. 964 din 02.09.2019 cu privire la aprobarea Standardului de supraveghere a creșterii și dezvoltării copilului în condiții de ambulator și a Carnetului de dezvoltare a copilului (F 112/e). Disponibil: https://msmps.gov.md/sites/default/files/legislatie/ordin_nr_964_din_020919.pdf
32. Oceretnîi, A., Bătrânescu, V. Cartografierea programelor de educație parentală furnizate în Republica Moldova. Raport de cercetare. CNPAC, Chișinău, 2020. Disponibil: https://www.cnpac.md/wp-content/uploads/2020/11/Studiu-pilot_parenting_final.pdf
33. Proiectul Hotărârii Guvernului cu privire la aprobarea Programului Național pentru Protecția Copilului pe anii 2022 – 2026 și a Planului de acțiuni pentru implementarea acestuia (325/MMPS/2022). Disponibil: <https://cancelaria.gov.md/ro/content/cu-privire-la-aprobarea-programului-national-pentru-protectia-copilului-pe-anii-2022-2026-si>
34. Proiectul Hotărârii Guvernului cu privire la aprobarea Strategiei de dezvoltare „Educația 2030” și a Programului de implementare a acesteia pentru anii 2023-2025. Disponibil: https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/subiect-02-nu-900-mec-2022_1.pdf
35. Proiectul Hotărârii Guvernului cu privire la modificarea Hotărârii Guvernului nr.816/2016 „Pentru aprobarea Regulamentului-cadru privind organizarea și funcționarea serviciilor de intervenție timpurie și a standardelor minime de calitate pentru serviciile de intervenție timpurie”. Disponibil: <https://cancelaria.gov.md/sites/default/files/document/attachments/nu-289-ms-2023.pdf>
36. Proiectul Hotărârii Guvernului cu privire la aprobarea Strategiei Naționale de Sănătate „Sănătatea 2030”. Disponibil: <https://particip.gov.md/ro/document/stages/ministerul-sanatatii-prezinta-spre-consultare-publica-proiectul-hotararii-guvernului-cu-privire-la-aprobarea-strategiei-nationale-de-sanatate-sanatatea-2030/10106>
37. Standarde de învățare și dezvoltare pentru copilul de la naștere până la 7 ani: Standarde profesionale naționale pentru cadrele didactice din instituțiile de educație timpurie. Vârtosu L., Pânzari A., Velișco N. [et al.]. Chișinău, S.n. (Tipogr. „Sirius”), 2013.
38. Trofin, L. et al. Educația incluzivă. UNICEF și Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. Evaluarea comună a Programului pentru Dezvoltarea Educației Incluzive 2011 - 2020. Volumul I: Raport de evaluare, 2019. Disponibil: <https://www.unicef.org/moldova/sites/unicef.org.moldova/files/2020-02/Raport-de-evaluarea%20comun%C4%83%20a%20implement%C4%83rii%20programului%20de%20educa%C8%9Bie%20incluziv%C4%83%202011%20%E2%80%93%202020%20%28RO%29.pdf>

39. Cantarji, V., Vladicescu, N., Vremis, M. Knowledge, attitudes and practices in early childhood development and care. UNICEF Moldova, 2018. Disponibil: <https://www.unicef.org/moldova/media/8201/file/Evaluarea%20cuno%C5%9Ftin%C5%A3elor,%20atitudinilor%20%C5%9Fi%20practicilor%20famiiliilor%20privind%20%C3%AEngrijirea%20C8%99i%20dezvoltarea%20copiilor.pdf>
40. EASPD. Family-centered Early Childhood Intervention: The best start in life. Position paper. Brussels, 2022. Disponibil: https://www.easpd.eu/fileadmin/user_upload/Publications/Family-Centred_ECI_PP_EASPD_The_best_start_in_life.pdf

41. European Commission. Early Childhood Education and Care. About ECEC. Disponibil: <https://education.ec.europa.eu/education-levels/early-childhood-education-and-care/about-early-childhood-education-and-care>
42. UNICEF Moldova. Country Office Annual Report 2022. Disponibil: <https://www.unicef.org/media/136201/file/Moldova-2022-COAR.pdf>
43. UNICEF. 11 months of war in Ukraine have disrupted education for more than five million children. Press release of 24.01.2023. Disponibil: <https://www.unicef.org/press-releases/11-months-war-ukraine-have-disrupted-education-more-five-million-children>
44. UNHCR. Education Rapid Needs Assessment: Moldova Inter-Agency Refugee Education Working Group (June 2022). Disponibil: <https://reliefweb.int/report/moldova/education-rapid-needs-assessment-moldova-inter-agency-refugee-education-working-group-june-2022>
45. UNHCR. Broad humanitarian coalition launches joint 2023 plan to support the Republic of Moldova's refugee response. News release from 03.03.2023. Disponibil: <https://www.unhcr.org/md/en/15929-230303.html#:~:text=In%202023%2C%20a%20combination%20of,reach%20refugees%20and%20Moldovans%20alike.>
46. UNHCR. Republic of Moldova: Refugee Response Plan 2023. Disponibil: <https://data.unhcr.org/en/dataviz/276?sv=54&geo=10784&secret=unhcrrestricted>
47. UNHCR. Ukraine situation: Moldova: Inclusion and Livelihoods Working Group Meeting Minutes (22 Feb 2023). Disponibil: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/99860>
48. UNHCR. Ukraine Situation - Moldova: Inter-Agency Refugee Education Working Group Meeting Minutes (30 Mar 2023). <https://data.unhcr.org/en/documents/details/100315>
49. UNHCR. Ukraine Situation - Moldova: REACH - Area-Based Assessment for Chisinau and Stefan Voda (31 Jan 2023). Disponibil: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/98651>
50. UNHCR. Ukraine situation: Republic of Moldova - Emergency Inter-Agency Referrals Package. Disponibil: <https://data.unhcr.org/es/documents/details/92330>